

BİR AKSİYON ADAMI OLARAK ABDULLAH AZZÂM VE CİHÂDİ-SELEFÎ PERSPEKTİFİ*

Abdullah Azzam As a Man of Action and His Jihadi-Salafi Perspective

Fevzi ÇAKMAK** - Mehmet KUBAT***

Öz

Erken dönem dinî inanç ve uygulamaları esas alan bakış açısı veya erken dönem dinî söylem demek olan *Selefiyye*, tarihsel süreç içinde farklı formlara evrilmiş ve farklı isimlerle anılmıştır. Buna göre sahâbe, tâbiin ve tebe-i tâbiinin inanç ve uygulamada benimsediği yolu sürdürenler için *Selef-i Sâlihîn* kavramı kullanılırken; modern zamanlarda daha çok Selefilğin aşırı bir tezâhürü olarak görülen Vehhâbîlik bünyesinde ortaya çıkan akımların ortak adı ise *Neo-Selefilik*'tir. Neo-Selefi iki akımdan biri başlangıçtaki militer özelliğini zamanla kaybederek Suûdi Arabistan'ın resmî ideolojisi haline gelen *Suûdî Selefilik* iken diğeri *Cihâdî Selefilik*'tir. Muhammed b. Suûd tarafından kurulan ve Suûdi Arabistan'ın devletleşme sürecinde önemli bir rol oynayan İhvân teşkilatının lağvedilmesinden sonra bir süre pasivize olan ancak 1979'da Cüheyman el-Uteybî'nin liderliğinde gerçekleştirilen Kâbe baskınıyla yeniden aktif hale gelen

Abstract

Salafîyya, which refers to the viewpoint based on early religious beliefs and practices or religious discourse of early period, has evolved into many different forms or structures and has been called by many different names through history. In this respect, while the concept of Salaf-i Sâlihîn is used for those who follow the path adopted by the companions, the Tabi'in and the tabe-i Tabi'in in terms of belief and practice, Neo-Salafism is a common name for the movements that emerged within the Wahhabism, which is seen as an extreme manifestation of Salafism in modern times. One of the two neo-Salafi movements is Saudi Salafism, which lost its initial militaristic character in time and became the official ideology of Saudi Arabia, while the other is Jihadist Salafism. The movement which was established by Mohammed b. Suud, played a decisive role in the stateization process of Saudi Arabia, and remained passive for a while after the abolition of the "Ikhwan", an influential military

* Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilğin Teşekkül Süreci" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Türkiye / e-posta: fevzicakmak4423@gmail.com. / ORCID:0000-0001-7489-0008

*** Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye / e-posta: mehmet.kubat@inonu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-6729-7652

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
07.11.2021	08.12.2021	31.12.2021

DOI: 10.18403/emakalat.1020392

hareket ile Afganistan'ın Sovyet işgalinden kurtarılmasına yaptığı katkılarıyla tanınan Filistinli akademisyen Abdullah Azzâm'ın aynı kaynaklardan beslenen hareketi, *Cihâdî Selefî* oluşumlar olarak nitelendirilebilir. Bu makalede öncelikle hayatının erken bir döneminde İhvân-ı Müslimîn saflarına katılarak Filistin direnişinin içinde yer alan, ardından Afgan direnişine katılarak faaliyetleri ve cihâd hakkında kaleme eserler aracılığıyla Cihâdî Selefîliğin teşekkül sürecinde kritik bir rol oynayan Azzâm'ın hayat öyküsünden bahsedilecek, ardından geliştirilip sistemleştirdiği Cihâdî Selefî perspektif tasvir ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Azzâm, Cihâd, Selefîyye, Neo-Selefîlik, Cihâdî Selefîlik.

organization but became active again with the bloody Kaaba raid in 1979 under the leadership of Juheyman al-Uteybi, and the movement of the academic Abdullah Azzam, who was inspired by the same source and stood out with his important contributions to the liberation of Afghanistan from the Russian occupation can be described as Jihadist Salafist formations. In this article, first of all, the life story of Azzam, who was involved in the Palestinian resistance by joining the ranks of the Muslim Brotherhood in an early period of his life, and then played a critical role in the formation process of Jihadist Salafism through his activities and works written about jihad and by participating in the Afghan resistance, will be discussed, and then the Jihadist Salafist perspective he developed and systematized will to be described and analyzed.

Key words: Abdullah Azzam, Jihad, Salafîyya, Neo-Salafism, Jihadi Salafism.

Giriş

Selefîlik, İslâm'ın ilk üç kuşağının itikâdî ve metodolojik perspektifini aynen muhafaza etmeyi ilke edinen itikâdî-siyâsî nitelikli bir düşünce ekolüdür.¹ Selefîlik, daha çok Ahmed b. Hanbelî'nin (ö. 241/855) kurucusu olduğu Hanbelî mezhebi içinde kendisine bir yaşam alanı bulmuştur. Makalede merkezî bir yer verdiğimiz ve Selefîliğin aşırı bir formu olarak modern dönemde teşekkül eden Cihâdî Selefîliğin de büyük ölçüde aynı mezhepten beslendiği söylenebilir. Nitekim Cihâdî Selefî ideolojiyi benimseyenlerin mezhebî âdiyyetlerine bakıldığında, büyük bir çoğunluğunun Hanbelî gelenek mensuplarından oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Hanbelî geleneğin kilometre taşları

¹ Selefîliğin kavramsal çerçevesi ve temel özellikleri hakkında bilgi için bk. Mehmet Kubat, "Selefî Perspektifin Tarihselliği", *İslami Araştırmalar* 17/3 (Eylül 2004), 237.

mesâbesinde olan Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Muhammed b. Abdilvehhâb'ın (ö. 1206/1792) Cihâdî Selefilik üzerinde belirli düzeylerde etki sahibi oldukları söylenebilir. Ahmed b. Hanbel'in, Mihne sürecinde Selefin akidesini muhafaza hususunda Abbâsî yönetiminin desteğini de arkasına alan Mu'tezile'ye karşı gösterdiği kararlılık, Selefin çizgisini benimsediklerini ısrarla vurgulayan Cihâdî Selefilik tarafından söylem bazında da olsa model alınmıştır.² Bu yönüyle Cihâdî Selefilik'in önde gelen isimlerinin Ahmed b. Hanbel'i; "Ehl-i sünnet'in imâmı" olarak nitelendirdikleri ve Mihne sürecindeki tavrını yücelterek onu; "İdeal âlim profili" olarak resmettikleri görülmektedir.³

Hanbelî gelenek içinde yetişen İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'e kıyasla daha aktif, müdahaleci ve polemikçi bir üslup sergilemiştir. O, kaleme aldığı reddiyelerle sahih akideden saptıklarını iddia ettiği Kelâm ve Tasavvuf ekollerine yönelik ağır eleştiriler getirmiştir.⁴ Ayrıca yaşadığı coğrafyanın yüz yüze kaldığı Moğol istilasını tehdidi karşısında fiilen sahaya inerek iktidar ve toplumu harekete geçirmeye gayret etmiştir. Bu yönüyle İbn Teymiyye'nin, Cihâdî Selefilik'in özellikle kendi cihâd perspektifini meşrulaştırmak için referans olarak kullandığı en önemli isimlerden biri olduğu söylenebilir. Mesela Afgan cihâdında üstlendiği aktif rol nedeniyle Cihâdî Selefilik'in aksiyonerlerinden biri sayılan Üsâme b. Ladin'in, cihâdın farzların en önemlisi olduğu,⁵ İslâm'ın imandan sonra en önemli rüknünün düşmanla savaşmak olduğu⁶ ve cihâdın terkinin en büyük fitne olduğu⁷ konularındaki görüşlerini ispat amacıyla dayandığı en önemli referans İbn Teymiyye'dir.

İbn Teymiyye'nin siyasi iktidarı baskı altına alma ve yönlendirme üslubu, Muhammed b. Abdilvehhâb'la birlikte daha ileri bir noktaya evrilmiştir. O, siyasi bir boyut kazandırdığı Selefi öğretiyi; "mutlak doğru" olarak konumlandırmış ve Suûd hükümlerinin bir

² Ahmed b. Hanbel'in hayatı ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehrâ, *İbn Hanbel hayâtuhü asruhü ârâuhü fikhuhü* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.)

³ Ebû Muhammed el-Makdisî, *Cihadın Kazanımları Hakkında Tahliller*, trc. Mehdi Canpolat (İstanbul: Küresel Kitap, 2015), 182.

⁴ İbn Teymiyye'nin hayatı ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Said b. Raslân, *Havle hayâti şeyhi'l-islâm İbn Teymiyye*, 2. Baskı (Cize: Mektebetü'l-Menâr, 2002)

⁵ Üsâme b. Ladin, *Cihad Menhecine Dair*, trc. Feridun Dinçer, 2. Baskı (İstanbul: Küresel Kitap 2016), 18.

⁶ İbn Ladin, *Cihad Menhecine Dair*, 86-87.

⁷ İbn Ladin, *Cihad Menhecine Dair*, 92-93.

paydaşı/ortağı haline getirmiştir.⁸ Bunun yanında şiddeti cihâd adı altında araçsallaştırarak, mutlak doğruyu yaymanın ve hâkim kılmanın temel enstürmanı haline getirmiştir.⁹ Onun bu üslubuyla gerçekte Hâricilerin akideyi güç kullanarak dikte ettirme yöntemini ihya ettiği söylenebilir. Kanaatimizce Cihâdî Selefilige en yakın fikri ve amelî üslubu temsil eden Muhammed b. Abdilvehhâb, kronolojik yakınlık itibariyle de mezkûr akımın en güçlü ilham kaynağı konumundadır. Bu bağlamda onun Cihâdî Selefiligin önde gelen isimleri tarafından takdir edildiği ve görüşlerinin referans alındığı görülmektedir. Örneğin; Ebû Muhammed el-Makdisi, onu ihlaslı bir İslâm davetçisi, İslâm'ın önderlerinden ve büyük şeyhlerinden biri olarak nitelendirmektedir.¹⁰ Yine el-Kâide'nin önde gelen isimlerinden Ebû Yahyâ el-Lîbi, Müslümanlara karşı kâfirlerle işbirliği yapanların âlimlerin ittifakı ile küfre düştüklerine dâir iddiasını dillendirirken, Muhammed b. Abdilvehhâb'ın konuyla ilgili bir fetvâsını referans olarak kullanmaktadır.¹¹

Cihâdî Selefilik üzerinde rol model anlamda etkisi olan isimlerden biri de 20 Kasım 1979'de gerçekleşen ve temel hedefi Suûd rejimini devirmek ve Vehhâbiliğin otantik formunu ihyâ etmek olan Kâbe baskını'nın lideri Cüheymân el-Uteybî'dir.¹² Onun bu kalkışmayla kurulduğu 1912 yılından tasfiye edildiği 1930 yılına kadar Suûd Ordusu'nun ana omurgasını teşkil eden ve Vehhâbiliğin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan İhvân teşkilatının hareket metodunu ihyâ etmeye çalıştığı söylenebilir.¹³ Bilindiği üzere Üsâme b. Ladin'in I. Körfez Savaşı sürecinde Suûd rejimiyle yaşadığı derin görüş ayrılıkları, onun itikâdî gerekçelere de atıf yaparak Suûd karşıtı bir pozisyon almasına yol açmıştır. Bu kritik eşik sonrasında Selefilik, Suûdî Selefilik ve Cihâdî Selefilik olmak üzere ikiye bölünmüştü ve bu

⁸ Suûd Devleti'nin tarihsel serüveni hakkında geniş bilgi için bk. Rifat Türkel, *Vehhabilik ve Arka Planı(Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013),121-185.

⁹ Muhammed b Abdilvehhâb'ın hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Türkel, *Vehhabilik ve Arka Planı(Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)*, 16-59; Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, *el-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb da'vetuhû ve sîretuhû* (Riyâd: er-Riâsetü'l-Âmme li İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1411/1991)

¹⁰ Makdisi, *Cihadın Kazanımları Hakkında Tahliller*, 123.

¹¹ Ebû Yahyâ el-Lîbi, *Cihad ve Şüphelerle Savaş*, trc. Mehdi Canpolat (İstanbul: Küresel Kitap, 2015), 69-71.

¹² Cüheymân el-Uteybî'nin hayatı, görüşleri ve Kâbe baskını olayının sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. M. Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheymân'a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 195-235.

¹³ Cüheymân el-Uteybî'nin kurduğu cemaate de adını verdiği İhvân'ın kuruluşu, faaliyetleri ve düşünce yapısı hakkında geniş bilgi için bk. Büyükkara, *İhvan'dan Cüheymân'a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik*, 41-131.

süreçten sonra iki ana damar halinde varlığını devam ettirmiştir.¹⁴ el-Uteybî, bir anlamda bu bölünme sürecinin ardından Suûd rejimine yönelik mezkûr kalkışması sebebiyle Cihâdî Selefilğin sembolleştirdiği isimlerden biri haline gelmiştir. Bu anlamda Üsâme b. Ladin'in, el-Uteybî ve arkadaşlarından övgüyle bahsettiği görülmektedir. O, el-Uteybî ve arkadaşlarının iman gücünden çok etkilendiğini, Kâbe baskınına gerçekleştiren bu şahısları suçsuz, masum ve acımasızca katledilmiş; “Gerçek Müslümanlar” olarak gördüğünü ifade etmektedir.¹⁵ Bunun yanında onun, dönemin Suûdî Arabistan veliahtı Fahd'ı, el-Uteybî ve arkadaşlarına karşı güç kullanarak hata etmekle suçladığı da nakledilmektedir.¹⁶ Ebû Muhammed el-Makdisî de Kuveyt ve Medine'de bulunduğu süre zarfında el-Uteybî'nin cemaatinin bazı eski üyeleriyle tanışmış ve onun bazı fikirlerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda Cihâdî Selefi akımın başvuru kaynaklarından biri olan eserine el-Uteybî'nin üzerinde önemle durduğu bir kavram olan; “*Milletü İbrâhîm*” adını vermiş ve mezkûr eserde ondan övgüyle bahsetmiştir.¹⁷ Bununla birlikte onun, el-Uteybî'nin Mehdilik hakkındaki görüşlerini, mezkûr kalkışmada mekân olarak Mescid-i Harâm'ı seçmesini¹⁸ ve Suûd rejimini tekfir etmekten kaçınmasını tenkit ettiği görülmektedir.¹⁹

Cihâdî Selefilğin teşekkül sürecinde en kritik eşik, Afganistan'ın Sovyetler tarafından 1979'da işgal edilmesi üzerine başlayan süreçtir. Filistinli Selefi²⁰ bir akademisyen olan Dr. Abdullah Azzâm, (ö. 1989) Afgan cihâdına destek vermek amacıyla bölgeye intikâl etmiş ve Üsâme b. Ladin'in (ö. 2011) verdiği güçlü destekle Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mücâhidin'i (Mücahitlere Hizmet Bürosu) kurmuştur. Küresel ölçekli bu organizasyon, binlerce Selefi genci; “Allah yolunda küresel cihâd” ülküsü etrafında bir araya getirmiştir. Bunun yanında Üsâme b. Ladin, Eymen ez-Zevâhiri, Ebû Mus'ab es-Sûrî, Atiyyetullâh el-Lîbî ve Ebû Muhammed el-Makdisî gibi Cihâdî

¹⁴ Suûd Selefilği ve Cihâdî Selefilik arasındaki temel farklar hakkında bilgi için bk. Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 69-71.

¹⁵ Jason Burke, *el-Kâide Terörün Gölgesi*, trc. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 72.

¹⁶ Steve Cool, *Âl-i bin Ladin ve 'âlemu'n-nuftî ve'l-mâli ve'l-irhâb*, trc. İmân Abdulğani Necm (Beyrût: eş-Şebeketü'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2014), 314.

¹⁷ Ebû Muhammed el-Makdisî, *Milletü İbrâhîm* (by.: Minberu't-Tevhid ve'l-Cihâd, 2010), 16.

¹⁸ Büyükkara, “Selefilğin Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cüheyman el-Uteybî ve Cemaati”, *Marife Dergisi* 3 (Kış 2009), 41-42.

¹⁹ Fuâd İbrâhîm, *Dâiş mine'n-Necdiyyi ile'l-Bağdâdî* (Beyrût: Merkezü Avâl li'd-Dirâsât ve't-Tevsîk, 2015), 56-57.

²⁰ Abdullah Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevebe* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, 1997), 196.

Selefilğin birçok önemli isminin aynı zeminde bir araya gelmelerinde de kilit rol oynamıştır. Bu anlamda Cihâdî Selefî akımın önde gelen isimleri tarafından kaleme alınan eserlerde Azzâm'dan derin bir saygı ve övgüyle bahsedildiği, görüşlerinin referans olarak kullanıldığı görülmektedir.²¹ Velûd bir yazar olan Azzâm, kaleme aldığı eserlerle de mimarı olduğu cihâd perspektifini geniş kitlelere ulaştırmayı başarmıştır. Azzâm'ın, 1989 yılında Pakistan'da uğradığı bombalı saldırıda hayatını kaybetmesinin ardından miras bıraktığı fiziki/beşerî alt yapı büyük ölçüde bir dönem birlikte çalıştığı ve eserlerinde kendisinden övgüyle bahsettiği Üsâme b. Ladin tarafından devralınmıştır.²² Böylece Cihâdî Selefilik bir anlamda teşekkül sürecini tamamlamış, bir devleti olmayan, ancak geniş bir tabana ve etkinlik alanına sahip olan küresel bir aktöre dönüşmüştür.

Arapça bir sıfat terkibi olan; “السلفية الجهادية/es-Selefiyyetü'l-Cihâdiyye” sözlük anlamı itibariyle; “Cihatçı Selefilik” anlamına gelmektedir. Söz konusu kavram, akîdevî anlamda Selefilği, hareket metodu anlamında cihâd adı altında şiddeti merkeze alan, herhangi bir konuda hüküm verirken şart ve imkânların göz önüne alınması olarak tarif edebileceğimiz Fıkhu'l-vâkı'²³ göz ardı eden, katı literalist bir paradigmayı benimseyen ve günümüzde terör örgütleri el-Kâide, Deaş ve türevleri tarafından temsil edilen akımı tanımlamak için kullanılmaktadır. Neo-Selefi²⁴ bir akım olarak da nitelendirilebileceğimiz Cihâdî Selefilik, kanaatimizce Selefilğin evrildiği en uç formu temsil etmektedir.

Cihâdî Selefî akımın yaslandığı en temel kavram hiç kuşkusuz cihattır. Bu itibarla akımın teşekkül sürecinde kritik bir rol üstlenen Azzâm'ın cihâd perspektifi, üzerinde mutlaka durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Azzâm'ın cihâd perspektifinin analiz ve kritiği, İslâm dünyasında etkisi hızla artan ve terör eylemleriyle küresel bir kriz odağı haline gelen mezkûr akımın

²¹ Üsâme b. Ladin, *Cihad Menhecine Dair*, trc. Feridun Dinçer, 2. Baskı (İstanbul: Küresel Kitap 2016), 15-16; Eymen ez-Zevâhiri, *Peygamberin Sancağı Altındaki Süvariler*, trc. Bilal Hicazlı-Melike Ayşe Hicazlı (İstanbul: Küresel Yayınevi, 2018), 101-116; Atıyyetullah el-Lîbi, *el-A'mâlu'l-kâmîle li's-şeyhi'l-imâmî's-şehidi'l-mücâhid 'Atıyyetullah el-Lîbi*, haz. ez-Zübeyr el-Gazî (İstanbul: Dâru'l-Kitâb el-Âlemî, 2015), 1/885-886.

²² Azzâm, *ez-Zebâih ve'l-luhûmu'l-müstevrade* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, ts.), 6-8; Azzâm, *Afganistan ve't-tehaddî el-âlemî* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, ts.), 30-31; Azzâm, *fî zilâli sûreti't-Tevbe*, 611-612.

²³ Fıkhu'l-vâkı' kavramı hakkında bilgi için bk. Ali Rıza Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021), 244-245.

²⁴ Neo-Selefilik hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Kubat, “Selefiyye ile Neo-Selefilğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2017), 124-142.

düşünce evreninin daha iyi anlaşılmasına ve çözüm yolları üretilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu makalede önce Abdullah Azzâm'ın hayatını ve cihâd perspektifini ana hatlarıyla tasvir ve analiz etmeye, daha sonra da onun cihâd hakkındaki görüşlerinin kritiğini yapmaya çalışacağız. Bu bağlamda Azzâm'ın cihâd hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken, sübjektif değerlendirmelerin etkisinden uzak kalmak amacıyla bizzat onun tarafından kaleme alınan eserlerden yararlanmaya gayret ettik. Bunun yanında makalemizin yazım sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uymaya özen gösterdik.

1. Abdullah Azzâm'ın Kısa Yaşam Öyküsü

1. 1. Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Abdullah b. Yusuf b. Mustafa Azzâm, 1941 yılında Filistin'in kuzeyinde bulunan Cenîn beldesinin Siletü'l-Hârisiyye köyünde "Hâratü's-Şevâhine" isimli mahallede dindar bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelmiştir.²⁵ İlk ve orta eğitimini köyünde tamamlayan Azzâm, kısa bir süre Cenîn Lisesi'nde eğitim gördükten sonra Tülkarim beldesinde bulunan Ziraat Meslek Okulu'na başlamıştır.²⁶ Hayatının bu döneminde İhvân-ı Müslimîn hareketiyle tanışan Azzâm, hareketin bölgedeki kurucuları olan Şefik Esa'd, Tefvik Cerrâr, Feriz Cerrâr ve Muhammed Fuâd Ebû Zeyd gibi isimlerin sohbetlerine ve hareketin bölgedeki faaliyetlerine katılmıştır.²⁷ Azzâm'ın hayatının bu dönemi pratikleri bağlamında ele alındığında onun çok erken yaşlarda politize olduğu, dindar bir ailenin ferdi olmasının da etkisiyle bölgede popüler olan Arap milliyetçisi/nasyonal sosyalist akımlar yerine dönemin klasik İslâm algısının da dışında bir noktada konumlanan İhvân-ı Müslimîn saflarında yer almayı tercih ettiği gözlemlenmektedir. Ziraat Meslek Okulu'ndan 1959 yılında pekiyi dereceyle mezun olan Azzâm, Ürdün'ün güneyinde bulunan el-Kerak beldesine bağlı Eder köyünde öğretmen olarak görev yapmaya başlamış; burada bir yıl görev yaptıktan sonra tayin edildiği Cenîn yakınlarındaki Berkin Ortaokulu'nda öğretmenlik görevini devam ettirmiştir. Bu dönemde bir süre köyü Siletü'l-Hârisiyye'den Cenîn'e oradan da görev yeri Berkin'e gidip gelen Azzâm, daha sonra kendisi gibi öğretmen ve aynı zamanda İhvân-ı Müslimîn mensubu olan Ali Hamid ve Ahmed el-

²⁵ Hüsnî İbrâhim Cerrâr, *eş-Şehid Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd* (Ammân: Dâru'd-Diyâ, 1990), 16; Muhammed Abdullah el-Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm* (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, ts), 1/ 37.

²⁶ Cerrâr, *eş-Şehid Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 16.

²⁷ Cerrâr, *eş-Şehid Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 17-19.

Hâc Ali ile birlikte hareketin Cenîn'deki merkezinde kalmaya ve buradan görev yeri Berkîn'e gidip gelmeye başlamıştır. Hayatının bu döneminde İhvân-ı Müslimîn'in bölgedeki faaliyetlerine daha yoğun bir şekilde katılmaya başlamış; Hasan el-Bennâ, Abdülkâdir Avde, Seyyid Kutub ve Muhammed Kutub gibi İhvân-ı Müslimîn'in önde gelen isimlerinin kitaplarını okumaya yoğunlaşmıştır.²⁸ Bu süre zarfında Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde lisans eğitimine de başlayan Azzâm, Muhammed Edîb es-Sâlih, Ebu'l Feth Beyânûnî ve Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî gibi âlimlerle tanışma fırsatı bulmuştur.²⁹ Yine bu süre zarfında köylerinin Yahudiler tarafından işgal edilmesi üzerine ailesiyle birlikte Siletü'r-Hârisiyye'ye sığınarak bir süre Azzâm ailesinin evinde misafir olarak kalan, Semîre Abdullah Avâtîle ile 1965 yılında evlenmiştir.³⁰ Bu evlilikten Muhammed, Huzeyfe, İbrahim, Hamza, Mus'ab, Fâtıma, Vefâ ve Sümeyye isimli çocukları dünyaya gelmiştir.³¹ Azzâm, 1966 yılında Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nden pekiyi dereceyle mezun olmuştur.³²

1. 2. Abdullah Azzâm'ın Ürdün, Mısır ve Suûdî Arabistan'daki Faaliyetleri

5 Haziran 1967 yılında İsrail ve Mısır-Suriye-Ürdün bloğu arasında yaşanan ve yalnızca altı gün devam edip Mısır-Suriye-Ürdün bloğunun yenilgisiyle sonuçlanan Arap-İsrail savaşı, bütün Filistinlilerin hayatında olduğu gibi Azzâm'ın hayatında da önemli bir kırılma noktası olmuştur. İsrail bu savaş sonrasında 1949'dan beri Mısır ve Ürdün'ün kontrolünde olan Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'yi de işgal etmiş; bununla da yetinmeyerek Mısır'ın kontrolündeki Sînâ yarımadasını ve Suriye'nin kontrolündeki Golan tepelerini de ele geçirerek kontrol ettiği toprakları üç katına çıkarmıştır. Savaşın en büyük faturasını Filistinliler ödemiş, yaklaşık üç yüz bin Filistinli Ürdün'e sığınmak zorunda kalmıştır.³³ Azzâm, mezkûr süreçte Siletü'r-Hârisiyye'de bulunduğunu, köylerine giren tanklara kendisinin de aralarında bulunduğu beş gencin ellerindeki eski tüfeklerle açtığı bir kaç el ateş dışında köy halkı tarafından

²⁸ Cerrâr, *eş-Şehîd Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 19-20.

²⁹ Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî (Komisyon), *Beyne'l-milâd ve'l-istişhâd* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, h. 1997), 8.

³⁰ Cerrâr, *eş-Şehîd Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 20.

³¹ Mahmud Saîd Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhû* (Gazze: Müessesetü İbdâ li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât ve't-Tedrib, 2012), 25; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/54.

³² Beşîr Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Azzâm* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1990), 9.

³³ Fatma Tunç Yaşar vd., *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin* (İstanbul: İhh Kitap, 2011), 43-44.

herhangi bir direniş gösterilmediğini belirtmektedir. Azzâm'a göre söz konusu süreçte, İsrail ordusuna karşı herhangi bir mukâvemet gösterilmemiş; Batı Şeria ve Mescid-i Aksâ, buraları korumakla görevli olan Ürdün ordusunun ciddi bir direnişi olmadan kolayca Yahudilere teslim edilmiştir.³⁴ Azzâm'ın şahit olduğu bu elîm hâdiseler onun benliğinde güçlü bir Yahudi karşıtlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ona göre Hulefâ-i Raşidîn döneminden bu yana, Müslümanların maruz kaldıkları problemlerin birçoğunun arka planında Yahudiler vardır.³⁵ Bu sebepten dolayı Kur'ân-ı Kerim'de Yahudilerden sıkça bahsedilmekte, özellikle Medenî âyetler, Yahudilerin yaşam mantalite ve peygamberleri katletmeleri gibi birçok hususu dile getirmektedir. Azzâm'a göre bunun temel sebebi; ezeli ilmiyle Yahudilerin İslâm'a yöneltecekleri saldırıları bilen Allah'ın Müslümanları uyarmak istemesidir.³⁶ Kanaatimizce Müslümanlar arasında oldukça yaygın olan Azzâm'ın da sıkı sıkıya bağlı olduğu bu algı, öz güven eksikliğinin ve İslâm toplumunun kendi eylemlerinden kaynaklanan problemlerin sorumlusunu dışarıda arama kolaycılığının bir sonucudur; kabul edilebilir bir tutum değildir. Yaşanan mezkûr süreç sonrasında artık Filistin'de kalmanın pratik bir anlamının kalmadığını düşünen Azzâm, birçok Filistinlinin yaptığı gibi Ürdün'e göç ederek, Ammân'ın Cebelü't-Tâc bölgesinde bulunan et-Tâc Kız Lisesi'nde öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır.

Göreve başlamasından kısa bir süre sonra kendi anlatımıyla bir gece yarısı evinin önünden geçen sosyalist görüşlü Filistinli bir grubun söylediği vatan sevgisi temalı, insanın yüreğine dokunan bir marşı duyarak uyanan Azzâm, marşın sözlerinden derinden etkilenmiş ve kendi kendine; "Ey Abdullah ayıp değil mi sana! Vatan bunların (Sosyalistlerin) nazarında bizim nazarımda olduğundan daha mı değerli" diyerek Filistin direnişine aktif olarak katılmaya karar vermiş ve sabah olunca görev yaptığı okula giderek istifa etmiştir.³⁷ Söz konusu süreçte İhvân-ı Müslimîn, Filistin'in büyük bir bölümünün Yahudiler tarafından işgal edilmesi üzerine Filistin Kurtuluş Örgütü ile iç işlerinde bağımsız olması şartıyla Ürdün'ün kuzeyinde; "Kavâidu's-Şuyûh" adıyla örgütün çatısı altında dört üssün kurulması noktasında anlaşmıştır.³⁸ Onun aldığı bu radikal karar anne ve babasını rahatsız etmiş; babası Yusuf Azzâm, onu Ammân'ın büyük hâkimlerinden biri olarak görmeyi arzu ederken,

³⁴ Azzâm, *Hamâs el-cüzûru't-târîhiyye ve'l-mîsâk* (Peşâver: Merkezi's-Şehîd Azzâm el-İlâmî, 1997), 1/838; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/39.

³⁵ Azzâm, *fi Zilâli sûreti't-Tevbe*, 305.

³⁶ Azzâm, *fi Zilâli sûreti't-Tevbe*, 312.

³⁷ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhü*, 28-29.

³⁸ Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/42-44.

kendisinin gençlerle dağlara çıkmayı tercih ettiğini söylemesiyle yaşadığı hayal kırıklığını dile getirmiş ve eşiyle birlikte ağlamaya başlamıştır. Azzâm ise; “ben sizleri cennete çağırırken siz beni cehenneme çağırıyorsunuz” diyerek baba ve annesinin iknâ çabalarına olumsuz yanıt vermiştir. Azzâm, Aclun dağlarında bulunan kamplarda harekete mensup gençlerle bir süre eğitim aldıktan sonra 1968 yılında unsurlarının çoğunluğunu Mısır, Suriye, Yemen ve Sudan gibi ülkelerden gelen gönüllülerin oluşturduğu harekete bağlı dört kamptan biri olan Beytül-Makdis’de komutan olarak görevlendirilmiştir. Azzâm, 1968-1970 yılları arasında mezkûr kampta bulunduğu süre zarfında gençlerin askerî ve dini eğitimleriyle ve İsrail’e yönelik operasyonların plan ve icrâsıyla meşgul olmuştur. O, bu süre zarfında Arap dünyasında geniş bir taraftar kitlesi kazanmaya başlayan sol ideolojiyi de yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda edindiği bazı izlenimlere yer veren Azzâm, kendileriyle yaşadıkları problemler sebebiyle Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarının bulunduğu taraflarda güvenlik tedbirlerini Yahudilerin bulunduğunu tarafa kıyasla daha yüksek düzeyde tuttuklarını; defalarca bu kamplarda bulunanların ihanetine uğradıklarını ifade etmektedir. Bir keresinde üç yüz kişinin bulunduğu bir Filistin Kurtuluş Örgütü kampını ziyaret ettiklerini, ikinci namazı için ezân okunduğunda tek bir örgüt unsurunun bile namaza katılmadığını; örgütün kamplarından birinde tanıştığı bazı gençlerin kendilerini Fidel Castro ve Che Guevara gibi sol liderlerin isimleri ile takdim etmeleri karşısında yaşadığı hayal kırıklığını nakleder.³⁹ Ona göre Müslümanların Beytül-Makdis’in kurtuluşu için böyle kitleye ümit bağlamak zorunda kalması üzüntü verici bir durumdur. Bunun yanında İslâmî değerlerden uzak böyle bir toplulukla düşmana karşı zafer kazanılması da mümkün değildir. Azzâm, yine bu dönemde Ezher Üniversitesi’nde yüksek lisans eğitimine başlamış; imtihan dönemlerinde Mısır’da kalmış; imtihanların bitmesinin ardından kampa geri dönerek faaliyetlerini devam ettirmiştir.⁴⁰ Böyle yoğun ve yorucu bir temponun ardından 1969 yılında Fıkıh Usûlü alanındaki eğitimini tamamlamıştır.⁴¹ 1970 yılında Ürdün Devleti ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında yaşanan ve tarihe; “Kara Eylül” olarak geçen çatışma sürecinde İhvân Hareketi; “fitne” olarak nitelendirdiği bu sürecin bir parçası olmamak adına tarafsız kalmış ve Kavâidu’ş-Şuyûh’un faaliyetlerine son

³⁹ Azzâm, *Şeyhi’l-lezî ‘ariftuhû*, 29-31; Merkezu’ş-Şehid Azzâm el-İlâmî (Komisyon), *Beyne’l-Milâd ve’l-i stîhâd*, 10-11.

⁴⁰ Azzâm, *Şeyhi’l-lezî ‘ariftuhû*, 31.

⁴¹ Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve’ş-şehid eş-şeyh Azzâm*, 9.

vermiştir.⁴² Azzâm, bunun üzerine Ammân'a dönerek Şeriat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Kısa bir süre görev yaptıktan sonra doktora eğitimi için Kâhire'ye giden Azzâm, bu süre zarfında İhvân Hareketi'nin Zeyneb el-Gazâlî ve Muhammed Kutub gibi önemli simalarıyla tanışarak Seyyid Kutub'un hayat serüveni ve görüşleri hakkında detaylı bilgiler elde etme fırsatı bulmuştur. O, Afganistan'da bulunduğu süre zarfında fikrî anlamda kendisinden oldukça etkilendiği Kutub hakkında; “İmlâku'l-fikri'l-islâmî eş-şehîd Seyyid Kutub (İslâm Düşüncesinin Devi Şehid Seyyid Kutub)”⁴³ ve “Seyyid Kutub ısrûne âmen a'le's-şehâdeh(Şehadetinin Üzerinden Geçen Yirmi Yılın Ardından Seyyid Kutub)”⁴⁴ isimli eserleri kaleme alarak Kutub'un görüşlerini detaylı bir şekilde analiz etmiştir.

Azzâm, 1973 yılında Fıkıh Usulü alanında doktorasını tamamlayarak Ürdün'e geri dönmüştür.⁴⁵ Kısa bir süre Evkâf Bakanlığı'nda enformasyon görevlisi olarak çalıştıktan sonra, 1973-1980 yılları arasında Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.⁴⁶ Bu süre zarfında öğrencilerle yakından ilgilenen Azzâm'ın dersleri üniversite dışından gelen gençler tarafından da takip edilmeye başlanmıştır. Görüşlerini Seyyid Kutub'un kullandığı dil ve üslûba paralel bir şekilde ortaya koyduğu için üniversite çevresinde; “Ürdün'ün Seyyid Kutub'u” olarak anılmaya başlamıştır.⁴⁷ Ancak zamanla bazı çevrelerin Azzâm'ın faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık devletin güvenlik birimleri tarafından baskılara uğramasına yol açmış; bu durum üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldığı 1980 yılının Eylül ayına kadar böyle devam etmiştir. *er-Ra'y* isimli bir gazetede İslâm âlimlerini ellerinde M-16 silahlarıyla tasvir eden ve altında; “Amerikan uşakları” ibaresinin yer aldığı bir karikatürün yayınlanması üzerine Azzâm'ın gösterdiği tepki bardağı taşıran son damla olmuştur. Gazete sahibini arayan Azzâm, söz konusu karikatürün İslâm'ı ve İslâm âlimlerini kötülediğini, bundan dolayı bir özür yazısı yayınlanması gerektiğini söylemiştir. Gazete sahibinin yakın ilişkiler içinde olduğu Ürdün Askeri Baş Savcısı Mudar Bedrân'ı arayarak olayı, Azzâm tarafından tehdit edildiği şeklinde yansıtması üzerine Azzâm'dan duyduğu

⁴² Cerrâr, *eş-Şehîd Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 22; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/45.

⁴³ Azzâm, *İmlâku'l-fikri'l-islâmî eş-şehîd Seyyid Kutub* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997)

⁴⁴ Azzâm, *Seyyid Kutub ısrûne âmen a'le's-şehâdeh* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997)

⁴⁵ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhû*, 33; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/57.

⁴⁶ Cerrâr, *eş-Şehîd Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 23.

⁴⁷ Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Azzâm* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 14; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/57.

rahatsızlık sebebiyle zaten böyle bir fırsat kollayan Bedrân, üniversiteye resmi bir yazı göndererek Azzâm'ın bizzat kendisi tarafından görevden alındığını bildirmiştir.⁴⁸

Azzâm, Ürdün'deki görevinden uzaklaştırılmasının ardından 1981 yılında Suûdi Arabistan'a giderek Cidde'de bulunan el-Melik Abdülaziz Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır.⁴⁹ Göreve başlamasının üzerinden yaklaşık bir buçuk yıl geçtikten sonra Afgan direniş gruplarının Sovyet işgaline karşı yeknesak bir yapı oluşturmaları için çalışmalar yapan Kemâl es-Senânîrî ile Mekke'de bir araya gelmiştir. Onun kendisine; "Ey şeyh! asıl bulunman gereken yerde değilsin." diyerek Afgan cihâdına katılmasını teklif etmesi üzerine, es-Senânîrî ile Afganistan'daki durumu yakından görebilmek için birlikte bir keşif gezisi düzenlemek üzere anlaşmıştır. İhvân Hareketi'nin Afgan Cihâdı İrşad Bürosu'nun başkanlığını yürüten es-Senânîrî, 1950 ve 1960'lı yıllarda uzun süre cezaevinde kalmıştır. Hapiste bulunduğu dönemde Seyyid Kutub'un kız kardeşi Emine Kutub'la nişanlı olan es-Senânîrî, tutukluluğunun ne zaman biteceğini bilmediği için nişanlısını cezaevinden çıkıncaya kadar kendisini beklemesi ya da nişanın bitirilmesi hususunda özgür bırakmış; ancak nişanlısı hapisten çıkana kadar es-Senânîrî'yi beklemeyi tercih etmiştir. Taraflar es-Senânîrî'nin hapisten çıkmasından sonra evlenmişler; ancak çocukları olmamıştır. Azzâm, bu durumu onun Abdunnâsır döneminde hapiste maruz kaldığı ağır işkencelere bağlanmaktadır. Es-Senânîrî, Azzâm'la yaptığı görüşme sonrasında eşini de kendisi ile Afganistan'a götürmek için gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla Mısır'a gitmiş; ancak Enver es-Sâdât rejimi tarafından tutuklanarak hapse atılmıştır. Hapse girmesinden kısa bir süre sonra da rejim tarafından hapiste intihâr ettiği ilan edilmiştir. Azzâm, onun intihâr etmediği, rejim tarafından şehit edildiği görüşünü savunmaktadır. Es-Senânîrî'nin ölümünün ardından, onun Afgan cihâdına gösterişten uzak/sessizce yaptığı katkıya ve 1948 yılında Filistin'de yaşanan direniş sürecinde üstlendiği role değinen Azzâm, ondan büyük bir övgüyle bahsetmektedir.⁵⁰

1.3. Abdullah Azzâm'ın Afganistan'daki Faaliyetleri

Azzâm, aldığı karara uygun olarak Afganistan'daki durum hakkında detaylı bilgiler elde etmek amacıyla öncelikle Pakistan'a gitmiştir. Burada bazı Afgan gruplarının liderleriyle görüşerek

⁴⁸ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhû*, 33-34; Merkezi-Ş-Şehid Azzâm el-İlâmi (Komisyon), *beyne'l-Milâd ve'l-istişhâd*, 30-31.

⁴⁹ Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehid Azzâm*, 9.

⁵⁰ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhû*, 37-40.

bölgedeki durum hakkında birinci elden bilgiler aldıktan sonra Afgan cihâdına aktif olarak katılmaya karar vermiştir. Yaptığı keşif gezisinin ardından Suûdî Arabistan'a dönen Azzâm, el-Melik Abdülaziz Üniversitesi'nin onayını da aldıktan sonra İslâmâbâd'ta bulunan Uluslararası İslâm Üniversitesi'nde misafir öğretim görevlisi olarak çalışmak üzere ailesiyle birlikte Pakistan'a yerleşmiştir. Bölgeye temel geliş amacı Afgan cihâdına aktif destek vermek olan Azzâm, zamanla üniversitedeki çalışma düzeninin Afgan cihâdı ile arzu ettiği düzeyde ilgilenmesine engel olduğunu görmüştür. Bunun üzerine derslerini cumartesi, pazar ve pazartesi günlerine toplayarak; pazartesi günü ikindi namazından sonra Afganistan'a geçmeye salı, çarşamba ve perşembe günlerini Afganistan'da geçirdikten ve Arap savaşıçılara Cuma hutbesini verdikten sonra İslâmâbâd'a geri dönmeye başlamıştır. Bu durum 1986 yılına kadar genel olarak böyle devam etmiştir. Azzâm'ın sahada yaptığı gözlemler sonrasında algıladığı ihtiyaca dayalı olarak öncelikli projesi, Afganistan'a gelen gönüllülerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir organizasyon vücûda getirmek olmuştur. Bu bağlamda 1984 yılında başkanlığını Azzâm'ın yürüttüğü zamanla bünyesinde yirmiden fazla alt kuruluşu barındıracak olan “Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mücâhidîn” kurulmuştur.⁵¹ Mezkûr teşkilatın ilk faaliyeti, Afgan cihâdına katılmak için gelen gönüllülerin ağırlanacağı bir konukevinin açılması olmuştur. Teşkilatın ilk faaliyetlerinden biri de Afgan cihâdını bütün İslâm coğrafyasına duyurmayı hedefleyen; “*Mecelletü'l-cihâd*” olmuştur. Aylık olarak neşredilen dergi, zamanla küresel ölçekte tanınır hale gelmiş, tirajı kırk-elli bine kadar yükselmiştir. Ayrıca ilerleyen zamanlarda savaş bülteni nitelikli, haftalık; “*Lehibu'l-ma'reke*” dergisi yayınlanmaya başlamış, dergilerin başyazıları bizzat Azzâm tarafından kaleme alınmıştır. O, kaleme aldığı bu yazılar vesilesiyle görüşlerini geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulmuştur. Onun *Mecelletü'l-cihâd* ve *Lehibu'l-ma'reke* dergilerinde yaklaşık sekiz yıl boyunca kaleme aldığı yazılar daha sonra; “*fi Dahmi'l-ma'reke*” ve “*Kelimât min hattı'l-evvel*” adı altında bir araya getirilerek neşredilmiştir. Mektebu'l Hıdemât, ayrıca Afgan yetimleri için kurduğu yetimhaneler, hastaneler, İslâm davetçileri yetiştirmek için açtığı enstitüler, Afganistan sınırları içinde sayısı dört yüzü bulan okullar ve savaşıçılara lojistik destek sağlamak amacıyla oluşturulan komiteler aracılığıyla geniş bir faaliyet ağı oluşturmuştur. Azzâm, bu faaliyetlerin finansmanı ile de bizzat ilgilenmiş Suûdî Arabistan, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde düzenlediği toplantılar aracılığıyla maddî yardımlar temin etmiştir. Ayrıca Lecnetü'l-İğâseti's-Suûdiyye, Lecnetü'l-Birri'l-İslâmiyye ve el-Hilâlu'l-Kuveytî gibi yardım kuruluşlarından da

⁵¹ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhû*, 42.

destek olarak Mektebetü'l-Hidemat'ın faaliyetleri için gerekli finansmanı sağlamayı başarmıştır.

Azzâm'ın Mektebetü'l-Hidemat aracılığıyla yaptığı çalışmalar, deyim yerindeyse gönüllülerin bölgeye akın etmesini sağlamıştır.⁵² Onun verdiği bilgilere göre, Afganistan'a gelerek burada birkaç ay süreyle kalıp sonra ülkelerine geri dönen gönüllülerin sayısı altı-yedi bini, savaş cephelerinde dâimî olarak bulunan gönüllülerin sayısı bini, Pakistan-Afganistan sınır hattında lojistik hizmet veren gönüllülerin sayısı beş yüzü bulmuştur.⁵³ Ayrıca sayıları altı-yedi bini bulan ve Afganistan'da birkaç ay kaldıktan sonra ülkelerine dönen gönüllerinin onun cihâd perspektifinin küresel anlamda yayılmasına vesile oldukları öngörülebilir. Azzâm'ın öldürülmesinden yalnızca iki yıl sonra yani 1991 yılına gelindiğinde Afganistan'a ağırlıklı olarak Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden gelen gönüllülerin sayısı kırk bine kadar ulaşmıştır.⁵⁴ Bu durum, Azzâm'ın propaganda faaliyetlerinin geniş kitleler nezdinde karşılık bulduğunu göstermektedir.⁵⁵

1.4. Abdullah Azzâm ve Üsâme b. Ladin Arasındaki Temas

Azzâm'ın Mektebetü'l-Hidemat li'l-Mücâhidîn'in kuruluşu ve faaliyetlerinin finansmanı noktasında en çok destek aldığı kişi Üsâme b. Ladin'dir.⁵⁶ Bu bağlamda bazı yazarlar Mektebetü'l-Hidemat li'l-Mücâhidîn'i, Azzâm ve Üsâme b. Ladin'in ortak eseri olarak nitelendirmişlerdir.⁵⁷ Onun Mektebetü'l-Hidemat li'l-Mücâhidîn'in kuruluş aşamasında 200-300 bin dolar hacminde bir finansman sağladığı iddialarına da yer verilmiştir.⁵⁸ Aslında tarafların

⁵² Azzâm'ın çağrısı sonrasında bölgeye akın eden gönüllülerin genel profili hakkında bilgi için bk. Nesim Belhûl, *es-Selefiyyetü'l-cihâdiyyetü'l-kıtâliyye mine'l-cihâdi-s-selefiyyi'l-iklîmî ile'l-ümemiyyeti's-selefiyyeti'l-cihâdiyye* (Beyrût: İbnu'n-Nedîm li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2013), 13-16.

⁵³ Azzâm, *ez-Zebâih ve'l-luhûmu'l-müstevrade* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 6.

⁵⁴ Ekrem Hicâzî, *Dirâsât fi's-selefiyyeti'l-cihâdiyye* (Kâhire: Medârât li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2012), 45-46.

⁵⁵ Belhûl, *es-Selefiyyetü'l-cihâdiyyetü'l-kıtâliyye mine'l-cihâdi-s-selefiyyi'l-iklîmî ile'l-ümemiyyeti's-selefiyyeti'l-cihâdiyye*, 19.

⁵⁶ Michael Scheuer, *Üsâme Bin Ladin*, trc. Abdullah Tatlı (İstanbul: Küresel Kitap, 2016), 92-93; Burke, *el-Kâide Terörün Gölgesi*, 73; Jonathan Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, trc. Fahriye Adsay (İstanbul: Avesta Yayınları, 2006), 130; Necati Alkan, *el-Kâide'den İşid'e Din, Şiddet ve Terörizm* (Ankara: Karınca Yayınları, 2016), 83-84.

⁵⁷ Christina Helmich, *el-Kâide nihâyetü tanzîm em intilâku tanzîmât*, trc. Fâtıma Nasr (Kâhire: Sutûru'l-Cedîde, 2011), 38.39.

⁵⁸ Steve Cool, *Âli bin Ladin ve 'âlemu'n-nifti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, trc. İmân Abdulğani Necm (Beyrût: eş-Şebeketü'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2014), 351.

tanışmaları yetmişli yılların sonlarına dayanmaktadır. Üsâme b. Ladin, Azzâm'ı Ürdün'de öğretim görevlisi olduğu dönemde tanıma fırsatı bulmuş ve onu Ammân'ın Suveylîh semtindeki evinde ziyaret etmiştir. Tarafların ilişkisi Azzâm'ın Suûdî Arabistan el-Melik Abdülazîz Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştığı süreçte de devam etmiştir. Üsâme b. Ladin, Azzâm'la ve aynı üniversitede görev yapan Seyyid Kutub'un kardeşi Muhammed Kutub'la yakın ilişkiler kurmuş, her iki ismin de fikir ve yönlendirmelerinin etkisi altında kalmıştır.⁵⁹ Üsâme b. Ladin, Azzâm ve Muhammed Kutub'la kurduğu ilişki sürecinde söz konusu isimlerden bir anlamda modern çağda cihâdın; "bir mücadele metodu" olarak gerekliliği tezini ve cihâd kavramına ilişkin tafsilâtı öğrenmiştir.⁶⁰

Azzâm'ın Afgan cihâdına katılma yönünde aldığı karar, bir anlamda Üsâme b. Ladin'in de Afgan cihâdına katılımının temel gerekçesi olmuştur. Zira Abdalbârî Atvân'ın da belirttiği gibi Azzâm, Üsâme b. Ladin'in birinci derecede mürşidi ve onun İslâm coğrafyasında yaşanan olaylara yönelik bakış açısını ve duruşunu şekillendiren kişiydi.⁶¹ Atvân'ın değerlendirmesine paralel olarak Üsâme b. Ladin'in annesi Alyâ Gânim'de oğlunun fikirlerini şekillendiren kişinin Azzâm olduğunu iddia etmektedir. Gânim, Üsâme b. Ladin'in el-Melik Abdülazîz Üniversitesi'nde eğitim gördüğü süreçte radikal görüşlü kişilerle tanıştıktan sonra değiştiğini, oğlunu bu şahıslardan uzak durması için defalarca uyardığını bu şahıslardan birinin de; "Üsâme b. Ladin'in fikir babası" olarak nitelendirdiği Azzâm olduğunu ifade etmektedir.⁶² Steve Cool, Azzâm'ın el-Melik Abdülazîz Üniversitesi'nde hocalık yaptığı dönemde Üsâme b. Ladin üzerinde güçlü bir etki oluşturduğunu, onun zamanla Azzâm'ı küresel vizyon sahibi ve sembol bir İslâm âlimi olarak görmeye başladığını ifade etmektedir. Cool'e göre taraflar zamanla daha da yakınlaşmış; Üsâme b. Ladin ekonomik anlamda sıkıntıları olan Azzâm'a destek olarak rahat etmesini sağlamıştır. Üsâme b. Ladin'in söz konusu dönemde yakın korumalığını yapan Nâsır el-Bahrî ise taraflar arasındaki yakın ilişkiyi tasvir ederken mezkûr ilişkide Üsâme b. Ladin'in para, kararlılık ve gençliği, Azzâm'ın ise bilgi, tecrübe ve motivasyonu temsil ettiğini ifade

⁵⁹ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sirrî*, 48-49; Ayrıca bk. Michael Scheuer, *Düşmanlarımızın Gözüyle Usame Bin Ladin, Radikal İslam ve Amerika'nın Geleceği*, trc. Abdullah Tatlı (İstanbul: Küresel Kitap, 2015), 138-139; Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, trc. Sevinç Altınçekiç (İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005.), 136-137.

⁶⁰ Scheuer, *Usame Bin Ladin*, 61.

⁶¹ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sirrî*, 50.

⁶² (<https://www.theguardian.com>; Er. Tr. 07.08.2018.)

etmektedir.⁶³ Michael Scheuer, Üsâme b. Ladin'in hayat serüveni ve fikirlerinin teşekkülü üzerinde altı kişinin büyük etkisi olduğunu bunların; Hz. Muhammed, İbn Teymiyye, Salâhuddîn Eyyübî, babası Muhammed b. Ladin, Taliban'ın lideri Molla Ömer ve Abdullah Azzâm olduğunu ifade etmektedir. O, Azzâm ve Üsâme b. Ladin arasındaki ilişkiyi usta-çırak ilişkisi olarak nitelendirmektedir.⁶⁴

Azzâm'ın Afganistan'a intikalinden sonra da tarafların iletişimi sekteye uğramadan devam etmiş; Azzâm'ın Afganistan'daki faaliyetlerine destek sağlamak amacıyla Suûdî Arabistan'a yaptığı ziyaretler sırasında da sık sık bir araya gelerek görüşmüşlerdir.⁶⁵ Üsâme b. Ladin, yukarıda belirttiğimiz üzere Mektebu'l-Hıdemât'ın kurulma sürecinde aktif bir rol almıştır. O, bunun yanında Afganistan-Suûdî Arabistan hattında yolculuklar yaparak direniş gruplarının ihtiyaç duyduğu Stringer füzeleri gibi üst düzey teknoloji ürünü silahların temini noktasında Suûdî Arabistan hükümeti ile direniş grupları arasında kilit bir rol de oynamıştır.⁶⁶ Nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte Üsâme b. Ladin, Mektebu'l-Hıdemât'a sağladığı finansal desteği de keserek 1986 yılında Afganistan'dan ayrılmış ve Suûdî Arabistan'a gitmiştir.⁶⁷ Yaklaşık bir yıl sonra tekrar Afganistan'a dönen Üsâme b. Ladin, Azzâm'a zihninde şekillendirdiği yeni projeleri birlikte gerçekleştirme önerisinde bulunmuştur. Ancak Azzâm, benimsediği hareket metoduna ve idealize ettiği hedeflere aykırı bulduğu bu projelere onay vermemiştir. Tarafların farklı düşündükleri hususları şu şekilde özetlemek mümkündür: Üsâme b. Ladin Arap savaşçılara mahsus bir kamp kurmak niyetinde idi. Ancak Azzâm, Arap savaşçıların belli bir kampta toplanmalarının onları açık hedef haline getireceğini düşünüyordu. Bunun yanında Arapların Afgan grupları içine serpiştirilmiş bir şekilde bulunmaları, Afganlara Kur'ân okumayı ve Arapçayı öğretmeyi amaçlamaktaydı. Ayrıca Azzâm, bu uygulamanın varlık amaçları Afgan halkının özgürlüğü olan Arap savaşçılar üzerinden ümmet bilincinin canlandırılmasına da katkı sağladığını düşünüyordu. O, Arap savaşçıları Afgan halkının yardımcıları olarak görmekte, bölgedeki en büyük sorunun hizipçilik olduğunu düşünmekteydi. Arapların ayrı bir kampta toplanarak deyim yerindeyse yeni bir hizip oluşturmalarını bu gerekçeyle doğru bulmuyordu. Ayrıca Arap savaşçıların belli bir kampta toplanarak yabancı orjinli yeni bir grup görüntüsü vermeleri, Batı devletlerinin Afgan direnişi karşısı bir politika geliştirmelerine yol açabilirdi. Azzâm ve Üsâme b. Ladin'in

⁶³ Cool, *Âl-i bin Ladin ve 'âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 348.

⁶⁴ Scheuer, *Üsâme Bin Ladin*, 91-92.

⁶⁵ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî 'ariftuhû*, 161.

⁶⁶ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevbe*, 598.

⁶⁷ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 162.

yolları bu fikrî anlaşmazlıklar sonrasında ayrılmıştır. Üsâme b. Ladin, Pakistan sınırına yakın bir noktada; “Muaskeru’l-Kâide” adıyla yeni bir kamp kurarak kendisiyle aynı fikirleri paylaşan Arap savaşçıları bir araya getirmiştir.⁶⁸ Yaşanan bu süreçten sonra Azzâm ve Üsâme b. Ladin arasındaki ilişki tamamen kopmamakla birlikte, taraflar arasında eylemsel birliktelik boyutunda bir ilişki kalmamıştır.

1.5. Abdullah Azzâm’a Yönelik Baskılar

1986 yılına gelindiğinde, Azzâm’ın çabaları sonrasında çok sayıda gönüllü Pakistan-Afganistan hattında bir araya gelmiş ve varlıklarını sahada hissettirmeye başlamışlardır. Bu durum Batı ve Orta Doğu ülkelerinde Afganistan savaşı sonrasında bu çok uluslu ve küresel/cihatçı bir retorik kullanan kitlenin hangi hedefe yöneleceği hususunda tedirginliğe yol açmıştır. Bu bağlamda Azzâm’a yönelik Batı ve Ortadoğu medyasında eleştiriler kaleme alınmaya başlamış; medya kanalıyla yapılan bu saldırılara paralel olarak, devletler düzeyinde de Azzâm üzerinde bir baskı oluşturulmuştur. İlk olarak kadrosunun bulunduğu el-Melik Abdülaziz Üniversitesi ondan Cidde’ye geri dönmesini talep ederek, Pakistan’da öğretim görevlisi olarak çalışması için verdiği onayı iptal etmiştir. Bunun üzerine Azzâm, tepki olarak üniversitedeki görevinden istifa etmiştir. Suûd yönetiminin bu dolaylı iknâ teşebbüsünün başarısız olması üzerine, Pakistan hükümeti devreye girerek Azzâm’dan Pakistan topraklarını terk etmesini talep etmiştir. Bu amaçla Suûdî Arabistan’ın Pakistan büyükelçisi, Afganistan’da Azzâm’la koordineli olarak hareket eden Râbitatu’l-Âlemi’l-İslâmî teşkilatının genel sekreteri Dr. Nâsif ile görüşerek ondan Azzâm’ı Pakistan’dan ayrılmaya iknâ etmesini istemiştir. Dr. Nâsif bu amaçla Pakistan’a gelerek Azzâm’a faaliyetlerinden rahatsızlık duyan çevrelerin onu öldürmelerinden endişe ettiğini, kendisine yönelik tepkiler yatışmaya kadar Suûdî Arabistan’a dönmesini ya da mezkûr teşkilatın Nijer’deki üniversitesinde çalışmasını önermiştir. Ancak Azzâm, bu iknâ çabalarının asıl hedefinin kendisini cihâd topraklarından uzaklaştırmak olduğunu dile getirerek yapılan teklifleri reddetmiştir. Bu görüşme sonrasında Azzâm, İslâmâbâd’taki görevini tamamen bırakarak Afganistan içlerine çekilme kararı almıştır.⁶⁹ Söz konusu baskıların yaşandığı süreçte bazı çalışmalar için Pakistan’da bulunan Zeynep el-Gazâlî, Azzâm’la da bir araya gelmiştir. Pakistan hükümetinin Azzâm’a yönelik baskısından haberdar olunca, Pakistan’dan ayrılacağı sırada kendini uğurlamak için hava alanına

⁶⁸ Azzâm, *Şeyhi’l-lezî ariftuhû*, 162-165.

⁶⁹ Azzâm, *Şeyhi’l-lezî ‘ariftuhû*, 60-62.

gelen Pakistan Devlet Başkanı Ziyâü'l-Hak'la konuyu görüşmüştür. Bu görüşme sonrasında Pakistan Hükümeti Azzâm'a yönelik baskıcı tutumundan bir süreliğine de olsa vazgeçmiştir.⁷⁰ Azzâm, Sovyetlerin Afganistan'dan ayrılmak (15 Şubat 1989) için hazırlıklar yaptığı bu zaman diliminde kurulmasını arzu ettiği İslâm devletinin önünde en büyük engel olarak gördüğü Afgan grupları arasındaki ihtilâfları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Afgan gruplarının önde gelen liderlerinden, Hizb-i İslâmî Lideri Gülbeddin Hikmetyâr ve Cemâat-i İslâmî'nin askerî liderlerinden Ahmed Şah Mesud'la defalarca bir araya gelerek, Sovyetlerin çekilmesinden sonra Afganistan'da kurulması hedeflenen İslâm devleti için ortak hareket etmeleri çağrısında bulunmuştur.

1.6. Abdullah Azzâm'ın Ölümü

Bu süre zarfında son dönemlerde Afganistan politikası yüzünden Amerika'yla ciddi görüş ayrılıkları yaşayan Pakistan Devlet Başkanı Ziyâü'l-Hak, 17 Ağustos 1988 tarihinde uçağının düşmesi/düşürülmesi sonucunda hayatını kaybetmiştir.⁷¹ Ziyâü'l-Hak'ın ölümünün ardından Pakistan rejimi Azzâm'a yönelik askıya aldığı baskıları tekrar hayata geçirmiştir. Karşılaştığı tüm baskılara rağmen faaliyetlerine devam eden Azzâm, tüm enerjisini Afgan gruplarının tek bir çatı altında birleşmeleri için sarf etmeye başlamış; belli oranda başarılı da olmuştur. Bu bağlamda Afgan direniş gruplarının liderlerini 24-11-1989 tarihinde bir ittifak anlaşması imzalamaları için Peşâver şehrine davet etmiştir. Söz konusu tarihte Cuma namazı için aracıyla Seb'ul-Leyl Mescidi'ne giderken, yola yerleştirilen bombanın infilâk etmesi sonucu aynı araçta bulunan oğulları Muhammed ve İbrahim'le birlikte hayatını kaybetmiştir.⁷² Azzâm'ın kimler tarafından öldürüldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber suikastın arkasında onun faaliyetlerini kendi ulusal/küresel çıkarları açısından tehdit olarak gören Amerika, Rusya, İsrail, Pakistan ve Suûdi Arabistan gibi ülkelerin bulunduğu yöneltik çok sayıda iddia dile getirilmiştir.⁷³

⁷⁰ Ebü Mücâhid, *eş-Şehîd Azzâm*, 28.

⁷¹ Azzâm, *İni'l-hukmü illâ lillâh* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.), 199-200.

⁷² Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/63-65; Ebü Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Azzâm*, 11.

⁷³ Cerrâr, *eş-Şehîd Azzâm raculu da'vet ve medreseti cihâd*, 195-202; Ebü Mücâhid, *eş-Şehîd Azzâm*, 30-31; Ebü Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Azzâm*, 21.

2. Abdullah Azzâm'ın Cihâd Anlayışı

Cihâd, Azzâm'ın eserlerinde en sık atıfta bulunduğu kavramdır ve onun hareket metodunun temel eksenini oluşturmaktadır. Azzâm, İbn Teymiyye'nin cihâd meydanlarında yer almayan âlimlerin cihâdla ilgili görüşlerine itibar edilemeyeceği yönünde bir fetvâsı olduğunu belirterek, cihâd hakkında görüş belirtme hakkının cihâd pratiğinin içinde fiilen yer alan âlimlere ait olduğunu iddia etmektedir.⁷⁴ Azzâm'a göre cihâdla ilgili konularda fetvâ verecek kimsenin bu alanda hüküm istinbât edecek pratik birikime sahip olması, savaşın tabiatını ve mücâhitlerin durumlarını biliyor olması gerekir. Seyyid Kutub'a hapiste bulunduğu sırada bir konuda tanınmış bir âlimin görüşü arz edildiğinde onun; "biz oturanlardan fıkıh almayız." dediğini nakleden Azzâm, Kutub'un da bu hususta İbn Teymiyye ve kendisiyle aynı görüşte olduğuna vurgu yaparak kendi görüşünü ispat etmeye çalışmaktadır.⁷⁵ Azzâm, benimsediği bu görüşe uygun olarak Afganistan'da bulunduğu süre zarfında zaman zaman cephe hatlarında bizzat bulunarak, savaşın tabiatını, savaşçıların psikolojik durumlarını ve karşılaştıkları problemleri yakından gözlemlemeye çaba göstermiştir.⁷⁶ Söz konusu gözlemlerini "*Şehr beyne'l-emâlika*" adıyla kitaplaştırmıştır.⁷⁷

Azzâm'ın cihâd pratiğinin içinde bizzat yer almayan âlimler hakkında benimsediği bu tutum, cihâd hakkında farklı görüşlere sahip âlimlerin özellikle Selefî çevreler nezdinde itibarsızlaşmasına yol açmıştır. Selefî çevreler söz konusu âlimlerin yalnızca cihâd hakkındaki görüşlerini reddetmekle kalmayıp, toptancı bir yaklaşımla onların diğer fikhî konularla ilgili görüşlerini de reddetmeye ya da mürâcaat etmeye değer bulmamaya başlamışlardır.

2.1. Kavramsal Çerçeve ve Cihâdın Tanımı

Düşünce ve hareket sisteminin merkezine "cihâd" kavramını yerleştiren Azzâm'a göre cihâd; anlamı "kitâl/savaş" olan şer'î bir ıstılâhtır ve diğer şer'î ıstılâhlar gibi anlam/kapsam itibariyle tevkîfidir. Ona göre bu tür rabbânî/nebevî ıstılâhların anlam ve kapsamlarının genişletilmesi ve yumuşatılması câiz değildir. Bu bağlamda gece namazı ve oruç gibi -her ne kadar nefse karşı mücâhede niteliği taşıyor olsalar da- diğer ibadetler için cihâd ıstılâhı

⁷⁴ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevbe*, 633.

⁷⁵ Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İ'lâmî, 1997), 53.

⁷⁶ Ebû Mücâhid, *eş-Şehid Azzâm*, 67-71.

⁷⁷ Azzâm, *Şehr beyne'l-emâlika* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İ'lâmî, ts.)

kullanılamaz. Zira cihâd, rabbânî bir nazımla Kur'ân-ı Kerim'de ve nebevî bir dille Sünnet'te tanımlanmış şer'î bir ıstılâhtır.⁷⁸

Abdullah Azzâm, bazı Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimlerinden nakiller yaparak Ehl-i Sünnet'in cihâdın ıstılâhî anlamının; "kitâl/savaş" olduğu hususunda ittifâk ettiğini iddia etmektedir. Azzâm'a göre; Hanefiler nezdinde cihâd, kâfirleri hak dine davet etmek, kabul etmedikleri takdirde onlarla savaşmak; sahip olunan güç ve kudreti can, mal ve dil gibi enstrümanlar aracılığıyla Allah yolunda sarf etmektir. Mâlikîler nezdinde cihâd, Allah'ın adını yüceltmek ve hükmünü hâkim kılmak için kendileriyle herhangi bir anlaşma yapılmamış olan kâfirlerle savaşmak, savaş hazırlığı yapmak ya da bu amaçlarla bir toprak parçasına girmektir. Şâfiîler nezdinde cihâd, kâfirlerle Allah yolunda savaşmak ve sahip olunan bütün güç ve kudreti bu doğrultuda sarf etmektir. Hanbelîler nezdinde cihâd, kâfirlerle savaşmak, Allah'ın adını yüceltmek ve hükmünü hâkim kılmak için bütün güç ve kudreti sarf etmektir.⁷⁹

Azzâm'a göre, dinî gayelerle yapılan diğer ibadet ve faaliyetleri şer'î bir ıstılâh olan cihâdın kapsamına dâhil etmek doğru değildir. Bu bağlamda, nefisle mücadele etmek, tebliğde bulunmak ve bu amaçla kitaplar kaleme almak gibi faaliyetler için cihâd kavramı kullanılamaz.⁸⁰ Azzâm'a göre günümüzde dil ile cihâd; cihâdı açık bir dille savunmak, cihâda medya aracılığıyla yapılan saldırılara, cihâd önderlerinin şahsiyetleri hakkında yürütülen karalama kampanyalarına ve insanların cihâda yönelişini kırmayı amaçlayan propagandalara karşı dil ile mücadele etmektir. Mal ile cihâd ise; mücahitlerin ihtiyaç duydukları silah ve lojistiğin temini için gerekli ekonomik desteğin verilmesidir. Ancak cihâda maddî anlamda yardımcı olmak, - yardımın miktarı ne kadar çok olursa olsun- nasıl ki bir fakire kendisi yerine oruç tutması ya da namaz kılması için para vermek parayı veren kişinin üzerinden söz konusu ibadetlerin sorumluluğunu kaldırmazsa, kişinin üzerinden canı ile cihâd etme sorumluluğunu kaldırmaz.⁸¹

Azzâm'ın cihâdın tanımı ve kapsamı hakkındaki değerlendirmelerinin İslâm âlimlerinin ortak kanaatini yansıttığını

⁷⁸ Azzâm, *el-Cihâd ve eseruhû fi binâi'l-cil* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm İ'lâmî, ts.), 87-88.

⁷⁹ Azzâm, *Azzâm, İber ve besâir li'l-cihâd fi'l-'asri'l-hâdir* (Peşâver; Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 3; Azzâm, *el-Cihâd ve eseruhû fi binâi'l-cil*, 89-91; Azzâm, *fi'l-Cihâd âdâb ve ahkâm* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997), 1/285.

⁸⁰ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevbe*, 630.

⁸¹ Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve't-Temîmî* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 63; Azzâm, *İttihâfu'l-'ibâd fi fedâilî'l-cihâd* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 112-113.

söylemek pek mümkün değildir. Zira İslâm âlimlerinin birçoğu cihâdî; “kıtâl/savaş” anlamıyla sınırlandırmamış, çok daha geniş ve kapsayıcı tanımlamalar yapmışlardır.⁸² Bu anlamda Azzâm’ın kendi cihâd perspektifiyle örtüşen tanımları ön plana çıkararak, kendi yorumunu mutlaklaştırma yoluna gittiği söylenebilir.

2.2. Cihâdın Türleri

Azzâm’ın, cihâdî hükmen farz-ı kifâye ve farz-ı ayn olmaları açısından iki kategoriye ayırdığı görülmektedir:

2.2.1. Talebî (İslâm Davetini Yayma ve Fetih Amaçlı) Cihâd

Kâfirlerin Müslümanlarla savaşmadıkları ya da savaşmak maksadıyla herhangi bir hazırlık içinde olmadıkları durumlarda yapılan cihâddır. Hüküm itibariyle farz-ı kifâye’dir. Amacı Müslümanların saldırıya maruz kalmaları muhtemel olan hudutlarını güven altında tutmak; kâfirlerin güçlenmelerine fırsat vermemek ve yüreklerine korku salmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda yılda en az bir kez Müslümanların lideri Dâru’l-Harb niteliğinde olan kâfir topraklarına akınlar düzenlemeli, halk da bu hususta kendisine destek olmalıdır. Şayet Müslümanların lideri bu hususta üzerine düşen görevi yerine getirmezse ihmâlin manevi sorumluluğu ona aittir. Azzâm’a göre Dâru’l-Harb’te bulunanlar din olarak İslâmı benimseyene, cizyeye bağlanana ya da Müslümanlarla bir barış anlaşması yapana kadar talebî cihâd devam etmelidir.⁸³

Azzâm’ın “Talebî Cihâd” bağlamında benimsediği görüşün çağdaş dünyanın gerçekleriyle örtüşmediği ve pratize edilmesinin mümkün olmadığı açıktır. Zira cihâdın dini yaymanın temel ensturmanı olarak araçsallaştırılması, İslâm ve diğer medeniyetler arasında arkası gelmeyecek bir çatışma sürecininin fitilini ateşleyecektir. Bunun yanında kitle iletişim araçlarının toplumlar arasındaki mesafe ve sınırları ortadan kaldırdığı bir konjoktürde, cihâd dışında alternatif davet ensturmanlarının kullanılmasının önünde de herhangi bir engel yoktur. Azzâm’ın el-Kâide ve DÂİŞ gibi terör örgütleri tarafından da paylaşılan bu görüşü, İslâmofobiyi güçlendirmiş; İslâm karşıtlarının kullandığı en yaygın anti-propaganda argümanlarından biri olmuştur.

⁸² Cihadın tanım ve kapsamına dâir değerlendirmeler için bk. Ahmet Özel, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/527-528.

⁸³ Azzâm, *ed-Difâ’u ed-Difâ’u ‘an arâdi’l-müslimîn ehemmu furûdi’l-a’yân* (Peşâver: Merkezi’s-Şehîd Azzâm el-İlâmî, 1997), 124.

2.2.2. Savunma Cihâdı

Azzâm'a göre cihâdın bu türü hüküm itibariyle Farz-ı ayn'dır. Hatta Farz-ı ayn'ların en önemlisidir.⁸⁴ Şu durumlarda cihâd, hüküm itibariyle Farz-ı ayn vasfını kazanır:

1. Kâfirlerin İslâm beldelerinden birine saldırmaları.
2. İslâm ve kâfir ordularının karşı karşıya gelmeleri.
3. Müslümanların liderinin seferberlik ilan edip, ferdi ve toplumsal olarak katılımı emretmesi.
4. Kâfirlerin Müslümanların bir kısmını esir etmesi.⁸⁵

Abdullah Azzâm'ın hüküm itibariyle Farz-ı ayn olan savunma cihâdı" hakkında verdiği bilgilerin genellikle İslâm âlimlerinin konuyla ilgili değerlendirmelerine paralel olduğu söylenebilir.⁸⁶

2.3. Cihâdın İslâm'daki Yeri ve Önemi

Azzâm; "Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayan ve esirgeyendir."⁸⁷ âyetinin kendisinden önceki; "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin yolundan sapanı da, hidayete ereni de bilendir."⁸⁸ gibi kâfirlerle yumuşak bir üslupla mücadele edilmesini emreden âyetleri nesh ettiği görüşündedir.⁸⁹ Bunun yanında Azzâm'a göre; "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak, kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."⁹⁰ âyeti gereğince din olarak İslâm'ı benimseyinceye ya da cizye vermeyi kabul edinceye kadar Gayr-ı Müslimlerle savaşılması farzdır.⁹¹ Yine ona göre söz konusu âyetler,

⁸⁴ Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997), 50.

⁸⁵ Azzâm, *ed-Difâ'u 'an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân*, 124.

⁸⁶ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 8/181.

⁸⁷ et-Tevbe 9/5.

⁸⁸ en-Nahl 16/125.

⁸⁹ Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd*, 10; Azzâm, *Vasiyyetu's-şehîd Azzâm* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 3.

⁹⁰ et-Tevbe 9/29.

⁹¹ Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd*, 12.

cihâdla ilgili âyetleri zâhirî anlamlarına aykırı olarak te'vil etmeye çalışanlara karşı açık anlamları itibariyle kesin birer cevap ve reddiye niteliğindedir. Kurâ'n'ın cihâdı emreden bu açık âyetlerine rağmen cihâda etmemek için gerekçeler öne sürmek, Allah'ın dinini oyun/eğlence edinmek demektir. Azzâm; "Dinlerini bir oyun/eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak!"⁹² âyeti gereğince bu tür kimselerden yüz çevrilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹³

Görüldüğü gibi Azzâm, kâfirlere karşı yumuşak bir üslubun kullanılmasını emreden âyetlerin Tevbe sûresinin 5. âyetiyle nesh edildiği görüşündedir. Azzâm'ın bu husustaki kanaatinin, onun şahsına münhasır olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira mezkûr âyet müfessirler tarafından genellikle; "seyf/kılıç âyeti" olarak nitelendirilmiş ve müşriklere karşı müsâmahayı emreden âyetlerin hükmünü yürürlükten kaldırdığı kabul edilmiştir. Ancak bazı çağdaş yazarlar âyetin bu şekilde yorumlanmasına karşı çıkmışlardır. Bu yazarlardan biri olan İzzet Derveze, Kur'an'ın konuyla ilgili âyetleri bütüncül bir okumaya tabî tutulduğunda böyle bir hükmün çıkarılmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Derveze'ye göre âyetin içerdiği tehdidin muhatabı, Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaları bozan müşriklerdir. Bunun yanında, âyetten kâfirleri İslâm'ı kabule zorlamanın cevâzına dâir bir anlamın çıkarılması da mümkün değildir.⁹⁴

Kanaatimizce İslâm'ın temel hedefi yeryüzünde barışın egemen kılınmasıdır. Bu anlamda savaşı, nefs-i müdâfaa gibi zorunlu bir durum olmadıkça mubah görmek uygun değildir. Savaşı bir baskı aracı haline getirip insanları İslâm'ı kabule zorlamak, İslâm'ın ikrâh karşıtı tutumuyla bağdaştırılmaz.

2.4. Cihâdın Temel Hedefleri ve Cihâdı Zorunlu Kılan Haller

Abdullah Azzâm'ın, cihâdın hedefleri ve cihâdı zorunlu kılan haller hakkındaki görüşlerini altı temel başlık altında özetlemek mümkündür:

1. İslâm Davetini Yaymak: Azzâm'a göre cihâdın en temel ve öncelikli hedefi, tevhid akidesini merkeze alan İslâm davetini yayarak, insanlığı bâtil din ve sistemlerin tahakküm ve zulmünden

⁹² el-En 'âm 6/70.

⁹³ Azzâm, *Vasiyyetu's-şehîd Azzâm*, 3.

⁹⁴ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 7. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/729-730.

kurtarmaktır.⁹⁵ Cihâdın zorunlu bir eylem olarak ortaya çıkışı bir anlamda, bu temel hedefin doğal bir sonucudur. Zira tevhid akidesini benimseyen topluluk, zamanla insanlığı davet ettiği akîdenin mâhiyetinden duyulan rahatsızlıktan dolayı câhiliyenin saldırısına maruz kalır ve böylece hak ile batıl arasındaki mücadeleye süreci başlar. Azzâm'a göre tevhid akidesini yaymaya çalışmak, davetçileri kaçınılmaz olarak akîdeyi savunmak için cihâd etmeye mecbur kılmaktadır. Allah, bu zümrenin yardımcısıdır ve dinini onların eliyle yayar.⁹⁶ Ona göre İslâm'da cihâdın meşru kılınmasının bir diğer sebebi de, İslâm davetinin önündeki siyasal güç odaklarının ortadan kaldırılmasıdır. Tebliğin ulaştırılması hedeflenen kitlelerle arada bir engel olmaktan çıkarılana kadar bu odaklara karşı cihâd edilmelidir. Azzâm'a göre söz konusu zümrelere karşı savaşılmadan önce onlara İslâm'ın tebliğ edilmesi gerekir. Savaşa yeltenmeyenlerin öldürülmesi, savaş esnasında malların zorunlu kalınmadıkça telef edilmesi, ağaçların kesilmesi, evlerin yakılması, savaştan sonra müslümanların himâyesine girenlerle savaşmak, yapılan ahitlere aykırı hareket etmek; "Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever."⁹⁷ âyeti gereğince câiz değildir.⁹⁸

2. İslâm Yurdunu Himâye Etmek: Cihâdı zorunlu kılan hallerden biri de, İslâm davetinin merkez üssü konumunda olan İslâm yurdunu kâfirlerin her türlü saldırısına karşı savunmaktır.⁹⁹

3. Ezilen/Sömürülen Kitleleri Kurtarmak: "Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"¹⁰⁰, "...Eğer Allah'ın insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzünde düzen bozulurdu. Ancak

⁹⁵ Azzâm, *el-İslâm ve müstakbelü'l-beşeriyeye* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, ts.), 63.

⁹⁶ Azzâm, *İni'l-hukmü illâ lillâh* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, ts.), 11-13.

⁹⁷ et-Tevbe 9/4.

⁹⁸ Azzâm, *fi'l-Cihâd âdâb ve ahkâm* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, 1997), 285-286; Azzâm, *Durûs mine's-sireti'n-nebeviyye İ'lânu'l-Cihâd* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İlâmî, ts.), 67-90.

⁹⁹ Azzâm, *İber ve besâir li'l-çihâd fi'l-asri'l-hâdir*, 35.

¹⁰⁰ en-Nisâ 4/75.

Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.”¹⁰¹ âyetlerinin hükmü gereğince yeryüzünün ezilen/sömürülen kitlelerini sömürü ve zulümlerden, beşerî ilâhlara kulluk etmeye zorlanmaktan kurtarmaktır.¹⁰²

4. Rabbânî Çağrıya/Emre Uymak: “(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”¹⁰³ âyetinin emri gereğince Rabbânî çağrıya/emre uymaktır. Azzâm, söz konusu âyette geçen “Gerek hafif, gerek ağır olarak” ibaresinden kastedilen anlamın ne olduğuna ilişkin bazı âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra en sahih anlamın insanların tamamına cihâdın emredildiği olduğunu ifade etmektedir. Yani âyet genel olarak “size zor da gelse kolay da gelse hepiniz topluca cihâda katılın” anlamını içermektedir.¹⁰⁴

5. Selef-i Sâlihîn’in Yolunu Devam Ettirmek: Azzâm’a göre cihâd, Hz. Peygamber ve Selef-i Sâlihîn’in hayatlarının ayrılmaz bir parçası idi. Hz. Peygamberin yaptığı savaşların sayısının yirmi yedi, bu savaşlar dışında Hz. Peygamberin askeri amaçlarla görevlendirdiği seriyelerin sayısının ise kırk yedi olduğunu ifade eden Azzâm, Hz. Peygamberin bunlardan Bedir, Uhud, Hendek, Benû Kurayza, Hayber, Mekke'nin fethi, Huneyn ve Tâif savaşlarına bizzat katıldığını söylemektedir. O, söz konusu tabloya göre Hz. Peygamberin yaklaşık iki ayda bir savaşa çıktığı ya da seriyeler düzenlediği bilgisini vererek, bu durumun Hz. Peygamberin cihâda ne derece önem verdiğine işâret ettiğini ifade etmektedir. Azzâm’a göre ashâb, Hz. Peygamberin vefâtından sonra da cihâd etmeye devam etmiştir. O, ashâbı bir cihâd nesli olarak terbiye edenin bizzat Allah’ın kitabı Kur’ân olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁰⁵

6. Müslümanlar İçin Bir Yurt/Devlet İnşa Etmek: Azzâm’a göre yeryüzünde bir İslâm Devleti kurmak, hava ve su gibi zarûrî bir ihtiyaçtır. Böyle bir devletin varlık bulması ise ancak hareket metodu olarak cihâdı benimsemiş, organize bir topluluğun öncü rolüyle mümkündür. Bu öncü topluluk elitist ve indirgemeci bir üsluptan kaçınarak davayı halka mal etmeyi başarabilmeli; samimiyet, fedakârlık, sabır, cesaret ve basiret sahibi bir akılla donanmış olmalıdır.¹⁰⁶

¹⁰¹ el-Bakara 2/251.

¹⁰² Azzâm, *İber ve besâir li'l-cihâd fi'l-'asri'l-hâdir*, 35.

¹⁰³ et-Tevbe 9/41.

¹⁰⁴ Azzâm, *İlhak bi'l-kâfile* (Peşâver: Merkeziş-Şehid Azzâm el-İlâmî, 1997), 182.

¹⁰⁵ Azzâm, *İlhak bi'l-kâfile*, 183-184; Azzâm, *İni'l-hukmu illâ lillâh*, 15-20.

¹⁰⁶ Azzâm, *İlhak bi'l-kâfile*, 184-185; Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevbe*, 615.

Azzâm'a göre cihâdın hedefi Afganistan, Filistin ya da başka bir toprak parçasını işgalden kurtarmakla sınırlı değildir. Cihâd, İslâm ümmetini yücelten en temel faktördür. İslâm ümmeti cihâdla varlık bulmuş ve yücelmiş; cihâdı terk ettiğinde de yıkıma maruz kalmıştır.¹⁰⁷ "Bu din, gece ve gündüzün eriştiği her yere ulaşacaktır. Allah'ın bu dini girdirmediği ister kıldan bir çadır, ister taştan bir ev olsun hiç bir mekân kalmayacaktır. Muhakkak ki, bu iş (bu dinin hâkimiyeti) gece ve gündüzün ulaştığı her yere ulaşacaktır. Allah ne bir kerpiç ev ne de bir keçe çadır bırakmayacak; azizi aziz, zelili zelil kılarak, bu dini ona dâhil edecektir. Allah, böylece İslâm'ı aziz, küfrü zelil kılacaktır."¹⁰⁸ hadisine de atıfta bulunan Azzâm, İslâm ümmetinin cihâdı tekrar bir hareket metodu olarak benimsediğinde tekrar eski güç ve görkemine kavuşacağını savunmaktadır. Bu bağlamda o, Amerika'nın bir gün Müslümanlara cizye verir hale geleceğine, İtalya ve Rusya'nın bir gün fethedileceğine duyduğu güçlü inancı ifade etmektedir.¹⁰⁹

Azzâm'ın yukarıda naklettiğimiz görüşleri ele alındığında, onun cihâda İslâm davetini yayma, insanlığı sömürü ve zulümden kurtarma bağlamında merkezî bir rol atfettiği görülmektedir. Onun cihâd hakkındaki mezkûr görüşlerinin geleneksel cihâd anlayışına mutlak anlamda aykırı olduğu söylenemez. Ancak İslâm davetini yayma noktasında insanların akıl ve vicdanlarına hitap eden, alternatif davet metotlarının var olduğu da bir gerçektir. Bu anlamda Azzâm'ın cihâdın misyonuna yaptığı aşırı vurgunun, alternatif davet metotlarının göz ardı edilmesi riskini barındırdığı söylenebilir.

2.5. Günümüz Şartlarında Cihâdın Hükümü

Azzâm'a göre, bütün müfessir, muhaddis, fakih ve usulcülerin ittifâkıyla düşman İslâm topraklarına girdiğinde söz konusu bölgede bulunan Müslümanların tümüne cihâd etmek farz-ı ayn olur.¹¹⁰ Şayet onlar düşmanı uzaklaştırma noktasında başarılı olamazlarsa cihâd en yakın bölgelerdeki Müslümanlardan başlayarak diğer Müslümanları da kapsayacak şekilde halka halka genişler ve bütün Müslümanlara farz-ı ayn olur.¹¹¹ Azzâm'a göre cihâd, Endülüs'ün 1492 yılında Hristiyanların eline geçmesinden beri bütün Müslümanlara farz-ı ayndır. Kâfirler tarafından işgal edilen bütün

¹⁰⁷ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Teuve*, 587.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/103.

¹⁰⁹ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Teuve*, 587-589; 802.

¹¹⁰ Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve't-Temîmî* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İlâmî, 1997),62; Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd*, 7.

¹¹¹ Azzâm, *ed-Difâ'u 'an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân* 124.

İslâm toprakları Müslümanlar tarafından tekrar geri alınana kadar farz-ı ayn olarak kalmaya da devam edecektir.¹¹²

Böyle bir durumda bireyin namazı ve orucu terk etmesi nasıl câiz değilse, cihâdı terk etmesi de câiz değildir.¹¹³ Cihâdın farz-ı ayn haline geldiği böyle bir konjonktürde, evlat babadan, borçlu alacaklısından, köle efendisinden, kadın kocasından izin istemek zorunda değildir.¹¹⁴ Ancak kadının cihâda katılabilmesi için yanında bir mahreminin bulunması, erkek ve kadınlar arasında ihtilâtın olmaması ve kadının savaşa katılmasının fitneye yol açmayacağından emin olunması gerekir. Fitneden kastedilen kadının genç ve güzel olmasıdır. Hz. Peygamber döneminde kadınlar savaflara zaman zaman katılmışlardır. Ancak kadınların katıldığı savafların sayısı azdır ve katılanlar genelde yaşlı kadınlardır. Söz konusu şartların sağlanması halinde kadınlar, savaşa arka saflarda katılarak, yemek pişirmek, yaralıları tedavi etmek gibi lojistik görevleri yerine getirebilirler. Azzâm'a göre, kadınların savaşa katılmaları söz konusu şartlar çerçevesinde câiz olmakla birlikte, bu konuda kapının tamamen açık bırakılması büyük bir fesâda yol açabileceği için sakıncalıdır.¹¹⁵

2.6. Cihâd Esnâsında Gayr-ı Müslimlerle Yardımlaşmak

Azzâm'a göre Hristiyan, Mecûsî, Hindu gibi Gayr-ı Müslimlerden düşmana karşı yardım alınması, onlarla birlikte savaşılması câizdir. Zira Hz. Peygamber'in henüz İslâm'ı kabul etmemiş olan Abdullah b. Ureykit'ten hicreti esnasında kılavuz olarak yardım alması bunun cevâzına delil teşkil etmektedir. Azzâm'a göre şu şartlarla Gayr-ı Müslimlerle savaş esnasında yardımlaşılabilir:

1. Gayr-Müslimler savaşa her hangi bir şart öne sürmeden katılmalıdırlar.
2. Ordu içinde hiyerarşik anlamda herhangi bir yüksek statüye ya da yetkiye sahip olmamalıdırlar.
3. Kendilerine güven duyulmalıdır.

¹¹² Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve't-Temîmî*, 63; Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd*, 7.

¹¹³ Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve't-Temîmî*, 62.

¹¹⁴ Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve't-Temîmî*, 63; Azzâm, *ed-Difâ'u 'an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân*, 129; Azzâm, *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd*, 8-9.

¹¹⁵ Azzâm, *İttihâfu'l-'ibâd fi fedâili'l-çihâd* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.), 40-47.

4. Savaşa katılan Gayr-ı Müslimlerin sayısı, saf değiştirmeleri halinde savaşın tarafları arasında güç dengelerini değiştirecek düzeyde fazla olmamalıdır.¹¹⁶

Yine bu bağlamda; “Allah size yalnız leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası için kesilmiş olanı yasaklamıştır. Fakat kim bunlardan yemek zorunda kalırsa, aşırıya kaçmamak ve sınırı aşmamak şartıyla ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır; çok merhamet edendir”¹¹⁷ âyetinin tanıdığı ruhsat çerçevesinde Gayr-i Müslimlerden insânî nitelikli yardımlar da alınabilir. Ancak ideal olan Müslümanların mücahitlerin lojistik ihtiyaçlarını kendi öz kaynakları ile karşılamalarıdır.¹¹⁸

Azzâm'ın cihâd esnâsında Gayr-ı Müslimlerle yardımlaşma noktasında ortaya koyduğu görüşlerin aşırılıktan uzak ve oldukça mutedil olduğu görülmektedir. Kanaatimizce o, bu yönüyle günümüz Cihâdî Selefi akımının temsilcisi pozisyonunda olan el-Kâide ve Dâişten pozitif anlamda ayrılmaktadır.

2.7. Cihâd Sürecinde Öldürülenlerin Niyet ve Âkıbetleri İtibariyle Tasnifi

İhlâsı cihâdın başarısının temel şartları arasında gören Azzâm,¹¹⁹ niyet ve akıbetleri açısından cihâd sürecinde öldürülenleri şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Malıyla ve canıyla Allah yolunda cihâd eden, düşmanla yüz yüze geldiğinde öldürülünceye kadar savaşan müminler. Peygamberler bu zümredeki şehitlerden yalnızca peygamberlik dereceleri itibariyle üstündürler.

2. Günah ve hatalara düçar olmuş, ancak düşmanla yüz yüze geldiğinde öldürülünceye kadar savaşan müminler. Bu zümrede yer alanlar şehâdet vesilesiyle günahlarından arınırlar. Zira kılıç insanın günahlarını yok eden bir silgi gibidir.

3. Canıyla ve malıyla zâhiren cihâd eden ve düşmanla yüz yüze geldiğinde öldürülünceye kadar savaşan münâfıklar. Bu zümrede yer alanlar cehennem ehlidirler. Zira kılıç nifâkı ortadan kaldırmaz.¹²⁰

¹¹⁶ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevbe*, 590-591.

¹¹⁷ el-Bakarâ 2/173.

¹¹⁸ Azzâm, *fi zilâli sûreti't-Tevbe*, 591-593.

¹¹⁹ Azzâm, *Durûs mine's-sireti'n-nebeviyye i'lânu'l-cihâd*, 7-12.

¹²⁰ Azzâm, *İttihâfu'l-'ibâd fi fedâili'l-Cihâd*, 10.

Azzâm'ın cihâd sürecinde öldürülenlerin âkıbetleri hakkında yaptığı tasnifin, özgün bir yanının olmadığı, klasik fıkıh kaynaklarına paralel olduğu görülmektedir.¹²¹

2.8. Bir Motivasyon ve İspat Unsuru Olarak Kerâmet

Azzâm, Müslümanları cihâda teşvik etmek ve Afgan direnişinin ilâhî yardıma mazhar olmuş haklı bir mücadele olduğunu ispât etmek adına eserlerinde kerâmet konusuna oldukça geniş bir yer ayırmıştır. O, kerametlerle ilgili anlatımların bida't ve hurâfelerin yayılmasına yol açacağı yönündeki eleştirilere cevaben şunları söylemektedir:

“Şüphesiz bazı hurâfeciler bu tür olayların ticaretini yapar, istismâr eder ve fikirlerini bu anlatımlarla ispât etmeye ve desteklemeye çalışırlar. Ancak ashâb, hayatları boyunca Bedir savaşında yardım için inen melekleri anlattılar ve bu onların akîdelerinde hiçbir sapmaya ya da bozulmaya sebep olmadı. Aynı zamanda İbn Kesîr, İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler, muhaddisler ve başkaları eserlerinde kerâmetlere yer verdiler. Hadîs kaynaklarında ashâbın fazilet ve kerâmetlerine yer veren özel bâblar oluşturulmuştur. Peki, bütün bu bahsedilen hususların sonraki nesillerin akîdeleri üzerinde ifsâd edici bir etkisi oldu mu? Biz de bu hususta yalnızca selefimizin yoluna uyduk, yeni bir şey uydurmadık”¹²²

Bu tür kerâmetlerin İslâm karşıtları tarafından alay malzemesi olarak kullanılacağı yönündeki eleştirilere, “İslâm düşmanları Allah'a iman etmez ve İslâm'ı hayata hâkim kılınması gereken bir sistem olarak kabul etmezler. Bu tür olayları (kerâmetleri) gizleyerek İslâm düşmanlarını iknâ edebileceğinizi mi zannediyorsunuz?”¹²³Azzâm'a göre İslâm düşmanlarını razı etmek adına kerâmet gibi İslâm inancına göre hak olan bir hususun gizlenmesi, mantikî veya felsefî metotlarla izâh edilmesi doğru değildir.

Azzâm, kerâmet kavramına ve Afgan cihâdında yaşanan kerâmetlere yer verdiği; “*Âyâtur-Rahmân fî cihâdi'l-Afgân*” isimli eserinde öncelikle Hz. Peygamber'in mu'cizelerinden ve ashâbın kerâmetlerinden örnekler vererek Ehl-i sünnet'in mu'cize ve kerâmetlerin vukûunu kabul ettiğini ifade etmekte;¹²⁴ ardından

¹²¹ Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, 8/179.

¹²² Azzâm, *Âyâtur-rahmân fî cihâdi'l-Afgân* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.), 39.

¹²³ Azzâm, *Âyâtur-rahmân fî cihâdi'l-Afgân* (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.), 39-40.

¹²⁴ Azzâm, *Âyâtur-rahmân fî cihâdi'l-Afgân*, 63-83; Azzâm, *el-Cihâd ve eseruhû fî binâi'l-cil*, 5-6.

Afgan cihâdında yaşanan kerâmetlere ilişkin birçok örneğe yer vermektedir. Bilgi vermesi ve konunun somutlaşması amacıyla Azzâm'ın “*Âyâtur-Rahmân fi cihâdi'l-Afgân*” ve “*İber ve besâir li'l- cihâd fi'l-asri'l-hâdir*” isimli eserlerinde Afgan cihâdında yaşanan kerametlere ilişkin verdiği örneklerden bir kaçını zikretmek istiyoruz:

1. “Celâleddin Hakkânî bana şu hâdiseyi anlattı: “Benimle birlikte cihâda katılan birçok mücâhidin elbiselerinin kurşunlardan delik deşik olduğunu fakat vücutlarına tek bir kurşunun bile girmediğine şahit oldum.”¹²⁵

2. “Kandehâr'ın batısında yer alan Hilmân cephesi komutanlarından Mücâhit Abdülmennân bana şu hâdiseyi anlattı: “Mücâhitler olarak bizim sayımız altı yüz kişi, düşmanlarımızın sayısı ise tamamı Ruslardan oluşan altı bin kişi idi. Altı yüz tankları ve kırk beş savaş uçaqları vardı. Üzerimize saldırdılar ve aramızdaki çatışma on sekiz gün boyunca devam etti. Çatışmanın sonunda otuz üç mücâhit şehit olurken, düşmanlardan dört yüz elli kişi öldürüldü, otuz altısı esir alındı, otuz tank imha edildi ve iki savaş uçağı düşürüldü. Bu çatışmanın üzerinden uzunca bir süre geçti ve bu süre zarfında şehitlerin cenâzeleri yaz mevsiminde açık alanda kaldı. Buna rağmen hiçbirinin cesedi bozulmadı ve kokmadı. Şehitlerin arasında Abdulğafûr Dîn Muhammed adında birisi vardı. Her gece göğsünden çıkan bir nur göğe doğru yükselir, üç dakika öyle kaldıktan sonra geri inerdi. Bu olaya bütün mücâhitler şahit olmuştur.”¹²⁶

3. “Kadı Ebû Tâhir Bâdegîsi yemin ederek bana şu hâdiseyi anlattı: ‘biz üç yüz mücâhit idik. Üzerimize kırk tank ve on beş askeri araçtan oluşan bir düşman birliği saldırdı. Komünistler tank ve askeri araçlarının parçalanması üzerine hezimete uğradılar. Yalnızca iki askeri araç kurtuldu. Komünistlere araçlarının neden paramparça olduğu sorulunca kendilerine ağır top atışlarıyla saldırıldığını söylediler. Kadı bana yemin ederek; ‘Ben araçları paramparça olurken gördüm; ancak bizim elimizde ne top ne de ağır makinalılar vardı.’ dedi.”¹²⁷

4. “Câci'de şöför olarak çalışan Muhammed Sefer bana şu hâdiseyi anlattı: ‘Bir defasında düşmana karşı yirmi mücâhit ölüm kalım savaşı veriyorduk. Düşman sayıca bizden çok üstündü. Bir süre sonra, bin civarında kişinin bizim saflarımızda çarpışmaya

¹²⁵ Azzâm, *Âyâtur-rahmân fi cihâdi'l-Afgân*, 94.

¹²⁶ Azzâm, *Âyâtur-rahmân fi cihâdi'l-Afgân*, 96.

¹²⁷ Azzâm, *Âyâtur-rahmân fi cihâdi'l-Afgân*, 116.

başladıklarına şahit olduk. Çatışma bittikten sonra kayboldular ve onları bir daha görmedik.’”¹²⁸

Tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağanüstü ve sıra dışı olayları ifade eden kavramlardan biri olan kerâmet, İslâm geleneğinde genel anlamda hak olduğu kabul edilen hârikulâde hâdiselerden biridir.¹²⁹ Bu bağlamda Azzâm’ın kerâmet hakkında ortaya koyduğu görüşlerin İslâm geleneğinde bir karşılığı olduğu âşikardır. Ancak Azzâm’ın eserlerinde kerâmet olgusuna yaptığı aşırı vurgu, kanaatimizce Sünnetullah’ın göz ardı edilerek sebep ve vesilelere gerekli önemin verilmemesi riskini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

İslâm coğrafyasının en sancılı bölgelerinden biri olan Filistin’de dünyaya gelen Abdullah Azzâm, çocukluk döneminden itibaren İsrail işgalinin yol açtığı kaosu derinden hissedildiği bir atmosferde yetişmiştir. O, yaşadığı coğrafyada konjunktürel olarak oldukça popüler olan Nasyonal/Sosyalist ideolojiyi güçlü bir şekilde reddetmiş ve Filistin sorununun çözümü için bu ideolojiyi referans alan akımlara ümit bağlanmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Filistin’in İsrail tarafından büyük ölçüde işgal edilmesi sonrasında Ürdün’e hicret eden Azzâm, her ne kadar bir eğitimci olarak değişik pozisyonlarda görev yapmışsa da Filistin’in kurtuluşu için mücadele etmek onun temel ideali olmaya devam etmiştir. Bu bağlamda o, İhvân-ı Müslimîn’in İsrail’e karşı başlattığı silahlı mücadelenin ön saflarında yer almıştır. Onun hayatının bu dönemi bir anlamda cihâd hakkındaki görüşlerinin billurlaşmaya başladığı süreci temsil etmektedir. Ürdün’de maruz kaldığı baskılar sonrasında Suûdi Arabistan’a yerleşerek öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Azzâm, cihâd pratiğinin bir parçası olmaktan vazgeçmemiş ve Afgan cihâdına katılmaya karar vermiştir. Afganistan-Pakistan hattında bulunduğu süre zarfında kurucusu olduğu Mektebül-Hıdemât li’l-Mücâhidîn aracılığıyla yürüttüğü faaliyetlerle, Arap coğrafyasından binlerce Selefi orjinli gencin Afganistan’a akın etmesine zemin hazırlamıştır. Üsâme b. Ladin başta olmak üzere el-Kâide örgütü bünyesinde hiyerarşik anlamda yüksek konumlar işgal eden birçok isim de Azzâm’ın inşâ ettiği bu atmosferde bir araya gelmiştir. Eymen ez-Zevâhiri, Ebû Mus’ab es-Sûri, Ebû Yahyâ el-Lîbî, Ebû Muhammed

¹²⁸ Azzâm, *İber ve besâir li’l-cihâd fi’l-‘asri’l-hâdir*, 105.

¹²⁹ Kerâmet kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Kubat, *İslâm Düşüncesinde Hârikulâde Hâdiseler* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2018), 79-110; Mehmet Kubat, “İslâmî Öğretide Kerâmet”, *Mîl ve Nihal Dergisi*, 8/2 (İstanbul: 2013), 41-70; Süleyman Uludağ, “Kerâmet”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/268-270.

el-Makdisî ve Ebû Mus'ab ez-Zerkâvî bu isimler arasındadır. Bu anlamda Azzâm'ın el-Kâide örgütünün lider kadrosunun oluşumunda -doğrudan böyle bir amaç taşıyor olsa bile- sonuç itibariyle kritik bir rol oynadığı söylenebilir. Kuşkusuz Azzâm öncesi dönemde küresel cihâd söylemi etrafında muayyen bir coğrafyada bir araya gelmiş, çok uluslu Militarist-Selefi bir topluluğun varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu anlamda onun Afganistan'daki faaliyetleriyle Cihâdi Selefilik'in fiziki ve beşerî alt yapısının oluşumuna, kaleme aldığı eserlerle de fikrî alt yapısının oluşumuna büyük bir katkı yaptığı söylenebilir.

Azzâm, İbn Teymiyye ve Seyyid Kutub'u da referans göstererek cihâd hakkında görüş belirtme salâhiyetinin cihâd pratiğinin içinde fiilen yer alan âlimlere ait olduğunu savunmuştur. Onun bu tavrı cihâd pratiğinin içinde fiilen yer almamış âlimlerin cihâda dâir görüşlerinin bazı çevreler nezdinde itibarsızlaşmasına yol açmıştır. Bunun yanında söz konusu çevreler toptancı bir yaklaşımla mezkûr âlimlerin diğer fikhî konulardaki görüşlerini de mürâcaat edilmeye değer bulmamaya başlamışlardır. Kendisini Selefi olarak tanımlayan Azzâm, cihâd ahkâmına ilişkin kaleme aldığı eserlerle özellikle Selefi öğretiyi benimseyen genç kuşakların cihâd algısını ve perspektifini şekillendirmiştir. Onun oldukça literalist ve radikal sayılabilecek perspektifinde şer'î bir ıstılâh olarak nitelendirilen cihâdın anlam ve kapsamı savaş ve silahlı mücadele tanımlamalarıyla sınırlandırılmış; dini gayelerle yürütülen diğer faaliyetler cihâd kavramının dışında tutulmuştur. Abdullah Azzâm'ın bu hususta eski ve yeni birçok İslâm âliminin cihâd kavramına dâir yorumlarını göz ardı ettiği ve kavramın kapsamını büyük ölçüde sığlaştırdığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Onun bu tavrı, İslâm fıkıh geleneğinin çok sesliliğe yönelik pozitif tutumuyla bağdaşmamaktadır.

Azzâm'ın perspektifinde cihâd, İslâm ümmetinin ümitsizlik batağından kurtulması ve tekrar eski kudretine kavuşması için yegâne kurtuluş reçetesi, Müslümanların küresel güçlerin eliyle maruz bırakıldıkları baskı ve zulümlerin ortadan kaldırılması için en ideal mekanizmadır. Zira cihâd, mezkûr güç odaklarının çekindiği ve onları yaptıkları zulümlerden caydırma potansiyeline sahip yegâne enstrümandır. Onun bu bakış açısının mezkûr sorunların çözümü noktasında alternatif olarak önerilen hoşgörü ve uzlaşma temelli barışçıl teori ve girişimlerin boşa çıkmasına yol açtığı söylenebilir. Azzâm'a göre cihâd, yaygın olan kanaatin aksine bir nefs-i müdâfaa mekanizması olmanın ötesinde, İslâm'ı yeryüzünde hâkim kılmak idealinin en temel enstrümandır. Onun, kaleme aldığı eserlerde Amerika, Avrupa ve Rusya'nın fethini bir hedef olarak ortaya koyduğu görülmektedir. Bu anlamda Azzâm'ın cihâd perspektifi, savunmacı değil; aktif/fetihçi bir niteliğe sahiptir. Onun "Küresel

Fetih ve Hâkimiyet” idealini daha sert bir üslupla yorumlayan el-Kâide, DÂİŞ gibi terör örgütleri, Amerika ve Avrupa’da sivilleri de hedef alan saldırılar düzenleyerek, çatışmayı İslâm coğrafyasının dışına taşımış ve toplumlar arası gerilime küresel bir boyut kazandırmışlardır. Bu saldırılar, Batı toplumunda dozu her geçen gün artan İslâmofobiyi daha da güçlendirmiş, İslâm dünyası ve Batı toplumları arasındaki diyalog ve uzlaşma kanallarının tıkanmasına yol açmıştır.

Azzâm’ın ana hatlarıyla ele aldığımız teori ve pratikleri göz önüne alındığında, onun inşâ ettiği fizikî ve beşerî alt yapı aracılığıyla el-Kâide’nin bilhassa lider kadrosunun metod ve düşüncelerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Cihâdî Selefilik’in düayen isimlerinin eserlerinde ondan övgüyle bahsetmeleri ve görüşlerini referans olarak kullanmaları bu duruma açıkça işaret etmektedir. Bu anlamda onun şiddet odaklı pratikleriyle günümüzde varlığını derinden hissettiren Cihâdî Selefi akımın ilhâm kaynaklarından biri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Kaynakça

- Akgün, Ali Rıza. *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021.
- Azzâm, Abdullah. *Afganistân ve’t-tehaddî el-‘âlemî*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *Âyâtü’r-Rahmân fi cihâdî’l-Afgân*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *Durûs mine’s-sireti’n-nebeviyye i’lânu’l-çihâd*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *ed-Difâ’u ‘an arâdi’l-müslimîn ehemmu furûdi’l-a’yân*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *el-‘Akîde ve eseruhâ fi binâi’l-cîl*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *el-Cihâd ve eseruhû fi binâi’l-cîl*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *el-İslâm ve müstakbelü’l-beşeriyye*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *Fetâvâ Azzâm ve’t-Temîmî*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *fi Zilâli sûreti’t-Tevbe*. Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, 1997.

- Azzâm, Abdullah. *fi'l-cihâd fikh ve ictihâd*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *fi'l-Cihâd âdâb ve ahkâm*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *Hamâs el-cüzûru't-târihiyye ve'l-mîsâk*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *'İber ve besâir li'l-cihâd fi'l-'asri'l-hâdir*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *İlhak bi'l-kâfile*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *'İmlâku'l-fikri'l-islâmî eş-şehîd Seyyid Kutub*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *İni'l-hukmü illâ lillâh*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *İttihâfu'l-'ibâd fî fadli'l-cihâd*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *Şehr beyne'l-emâlîka*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *Vasiyyetu's-şehîd Abdullâh Azzâm*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Mahmûd Saîd. *Şeyhî'l-lezî 'ariftuhû*. Gazze: Müessesetü İbdâ li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât ve't-Tedrib, 2012.
- Belhûl, Nesîm. *es-Selefiyyetü'l-cihâdiyyetü'l-kıtâliyye mine'l-cihâdi's-selefiyyi'l-iklîmî ile'l-ümemiyyeti's-selefiyyeti'l-cihâdiyye*. Beyrût: İbnu'n-Nedîm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013.
- Burke, Jason. *el-Kâide Terörün Gölgesi*. Trc. Ebru Kılıç. İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Büyükkara, M. Ali. "Selefilîğin Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cüheyman el-Uteybî ve Cemaati". *Marife Dergisi* 3(Kış 2009), 21-46.
- Büyükkara, M. Ali. *Çağdaş İslâmî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Cerrâr, Hüsni İbrâhîm. *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*. Ammân: Dâru'd-Diyâ, 1990.
- Cool, Steve. *Âli bin Ladin ve 'âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*. Trc. İmân Abdülğani Necm. Beyrût: eş-Şebeketü'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2014.

- Ebû Heniyye, Hasan & Ebû Rummân, Muhammed. *Tanzîmu'd-devleti'l-islâmiyye el-ezmetü's-sünniyye ve's-surâ' a'lel-cihâdiyyeti'l-âlemiyye*. Ammân: Müessesetü Friedrich Ebert, 2010.
- Ebû Mücâhid, eş-Şehîd Abdullah Azzâm. Peşâver: Merkezu'ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, ts.
- Ebû Rummân, Beşîr. *el-Âlim el-mücâhid ve'ş-şehîd Abdullah Azzâm*. Peşâver: Merkezu'ş-Şehîd Azzâm el-İlâmî, 1990.
- el-Âmir, Muhammed Abdullah. *eş-Şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm*. 2 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, ts.
- es-Sûrî, Ebû Mus'ab. *Afganistan, Taliban ve İslamın Bugünkü Savaşı*. Trc. Muhammed Atta. İstanbul: Küresel Kitap, 2018.
- es-Sûrî, Ebû Mus'ab. *Küresel İslami Direniş Çağrısı*. Trc. La Tedri (M. A). 2 Cilt. İstanbul: Anlatı Yayınları, 2018.
- ez-Zevâhirî, Eymen. *el-Vera ve'l-bera İslama Göre Dostluk ve Düşmanlık*. Trc. Ebû Abdurrahman. İstanbul: Beyaz Minare Kitap, 2016.
- ez-Zevâhirî, Eymen. *Peygamberin Sancağı Altındaki Süvariler*. Trc. Bilal Hicazlı & Melike Ayşe Hicazlı. İstanbul: Küresel Yayınevi, 2018.
- Hicâzî, Ekrem. *Dirâsât fi's-selefiyyeti'l-cihâdiyye*. Kâhire: Medârât li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2016.
- Karaman, Hayrettin - Dönmez, İbrahim Kafi - Çağrıçı, Mustafa - Gümüş. Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 7. Baskı. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Koca, Ferhat. "İslâm Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği". *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/1-2 (2015), 15-70.
- Koca, Ferhat. *İslâm Düşüncesinde Selefilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Kubat, Mehmet. "Selefi Perspektifin Tarihselliği". *İslami Araştırmalar* 17/3 (Eylül 2004), 235-251.
- Kubat, Mehmet. "Selefiyye ile Neo-Selefilik'in Kesişen ve Ayrışan Yönleri". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2017), 124-142.
- Kubat, Mehmet. *İslâm Düşüncesinde Hârikulâde Hâdiseler*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2018.
- Kubat, Mehmet. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015.

- Mamdani, Mahmood. *İyi Müslüman, Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*. Trc. Sevinç Altınçekiç. İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005.
- Randal, Jonathan. *Usame Bir Teröristin Doğuşu*. Trc. Fahriye Adsay. İstanbul: Avesta Yayınları, 2006.
- Scheuer, Michael. *Düşmanlarımızın Gözüyle Usame Bin Ladin Radikal İslam ve Amerika'nın Geleceği*. Trc. Abdullah Tatlı. İstanbul: Küresel Kitap, 2015.
- Türkel, Rifat. *Vehhabilik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.
- Wright, Lawrence. *el-Burûcu'l-müşeddede el-kâide ve't-tarik ilâ 11 september*. Trc. Hibe Necib Mağribî. Kâhire: Kelimât Arabiyye li't-Tercüme ve'n-Neşr, 2008.
- Yaşar, Fatma Tunç. vd. *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, İstanbul: İhh Kitap, 2011.
- Zimmerman, Katherine. *'Aduvvu Amrikâ el-hakikî*. Trc. Mervân Zekeriyya. b.y.: Merkezi Hurmûn li'd-Dirâsâti'l-Muâsıra, 2017.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, Trc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız. 10 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 1994.

Summary

The concept of Salafism is used for those who adopt the principle of continuing the path adopted by the first three generations of Islam in belief and practice. In modern times, the concept of Neo-Salafism is used to describe the movements that emerged within the Wahhabism, which is an extreme interpretation of Salafism. One of the neo-Salafi movements is Saudi Salafism, which lost its military feature over time and became the official ideology of Saudi Arabia, and the other is Jihadist Salafism. The Ikhwan formation, which played an important role in the stateization process of Saudi Arabia, the formation founded by Juhayman al-Utaybi, the leader of the Kaaba raid in 1979, and the formation led by Palestinian academic Abdullah Azzam, can be described as Jihadist Salafist organizations.

The most critical threshold of the formation process of Jihadist Salafism is the phase that started with Azzam's transfer to the region after the invasion of Afghanistan by the Soviets in 1979. He was born in Jenin, Palestine in 1941 and joined the Muslim Brotherhood early in his life. Azzâm, who graduated from the Agricultural Vocational School in 1959, started to teach in the town of Berkîn and

concentrated on reading the books of prominent figures of the Muslim Brotherhood, such as Hasan al-Banna and Sayyid Qutb. Azzam, who graduated from the Faculty of Sharia at Damascus University in 1966, immigrated to Jordan after the occupation of the area he lived in by the Jews. After working as a teacher for a while, he resigned and joined the Palestinian resistance. In the same period, he completed his graduate education in the field of Fiqh Methodology at Azhar University in 1969. He ended his military activities in 1970 due to the conflicts between Jordan and the Palestine Liberation Organization and started to work at the Faculty of Sharia in Amman. After a short while, Azzam left this position and went to Egypt and completed his doctorate in Fiqh at Azhar University in 1973. He returned to Jordan in the same year and worked as a faculty member at the Faculty of Sharia between 1973-1980. Azzam, who was dismissed from his duty due to some problems at the university, settled in Saudi Arabia in 1981 and started to work at al-Malik Abdulaziz University. One and a half years after he took office, he decided to join the Afghan resistance with the encouragement of Kemal es-Senânîrî, Head of the Afghan Jihad Irshad Bureau of the Muslim Brotherhood. After getting the approval of the university he was working at, he started to work at Islamabad International Islamic University. Azzam established the "Mektebül-Hıdemât li'l-Mucahidin" organization in 1984 to help the volunteers who came to Afghanistan after his observations in the field and opened a guesthouse for volunteers. In addition, he published the journals "*Mecelletu'l-jihad*" and "*Lehibu'l-ma'reke*", which aimed to announce the Afghan jihad to the world. In addition, he created a wide network of activities through the orphanages, hospitals, and schools he opened. He was also personally involved in the financing of these activities provided aid from countries such as Saudi Arabia and Kuwait.

The person from whom Azzam received the most financial support in the establishment of the aforementioned organization was Usama b. Laden. For this reason, some authors have described this organization as the joint work of both names. Usama b. Laden met Azzam while he was in Jordan, and the relationship between them continued while Azzam was working at al-Malik Abdulaziz University. Azzam's participation in the Afghan jihad was the main reason for Laden to support the Afghan jihad. In this context, he played a key role in supplying the resistance groups with weapons such as the Stringer missiles. Usama b. Laden left Afghanistan by cutting off the financial support he provided in 1986. About a year later, he returned to Afghanistan and suggested Azzam to realize the new projects in his mind together. However, Azzam did not approve these projects,

which he found contrary to the method of action he adopted. Upon this, he established a camp called "Muaskeru'l-Qaeda" and brought together the warriors who shared the same ideas with him. After this process, there was no operational unity between the parties.

Azzam's activities raised concerns about where this organization, which uses a global/jihadist language, would head after the Afghan jihad. In this context, Saudi Arabia and Pakistan began to force Azzam to leave the region. Despite this, Azzam, who continued his activities, used his energy to unite the Afghan groups under a single roof and called the leaders of these groups to Peshawar for an alliance agreement on 24-11-1989. He died in the explosion of a bomb placed on the road while going to the mosque for Friday prayer.

Jihad is the basic concept that forms the axis of Azzam's method of action. He argues that the authority to express opinions on jihad belongs only to scholars who make jihad. This attitude caused some scholars to be discredited, especially by the Salafis. According to Azzam, jihad is a religious concept, meaning war. It is wrong to expand the meaning and scope of jihad and to include other activities for religious purposes within the scope of jihad. He is of the opinion that the provisions of the verses that command gentleness towards unbelievers are abolished with the 5th verse of Surah At-Tawba. In our opinion, this point of view is the result of a strict literalist approach as the main goal of Islam is to make peace prevail in the world. Without a compulsion, it is not correct to justify the war on the grounds of difference of belief. According to Azzam, spreading Islam, defending the land of Islam and saving the oppressed are the main goals of jihad. It cannot be said that these views are contrary to the traditional understanding of jihad. However, it should not be forgotten that there are alternative methods to spread Islam. According to Azzam, jihad has been fard al-ayn for all Muslims since Andalusia fell into the hands of Christians. It will remain as fard al-ayn until all occupied Islamic lands are liberated. According to Azzam, support can be obtained from non-Muslims during jihad, provided that they do not have a high status in the army, are trusted, and if they change sides, their numbers are not enough to change the balance of power. Azzam, who sees sincerity as the basic condition of jihad, classifies those killed during jihad as follows: (a) the righteous believers who make jihad with their wealth and lives for the sake of Allah, and prophets are superior to them only in terms of the degree of prophethood, (b) believers who are sinful but fight until they are killed when they meet the enemy; those in this group are cleansed of their sins through martyrdom and (c) the hypocrites who make jihad in appearance, and those in this group are the people of hell. In order to prove that the Afghan jihad was granted divine

help, Azzam devoted a large space to the subject of miracles in his works and included the miracles that took place in Afghanistan.

It is not possible to talk about the existence of a militarist-Salafi community gathered in the same geography around the discourse of global jihad in the pre-Azzam period. His activities in Afghanistan paved the way for thousands of Salafi youth to flock to the region. The paths of many prominent figures of al-Qaeda, especially Usama b. Laden, crossed on this ground created by him. In this respect, it can be said that he made a serious theoretical and practical contribution to the formation process of Jihadist Salafism. Azzam continues to be one of the symbols of the Jihadist Salafi movement, which makes its presence felt deeply with its violence-oriented practices. The fact that the primary figures of Jihadist Salafism praise him in their works and use his views as a reference clearly points to this fact.